

*Հ*ԵՑՐՈՒ ՍԻՄՈՆԵԱՆ

ՅՈՒԴԱՄԱՏԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄԻՒՌՆԻԱՆ

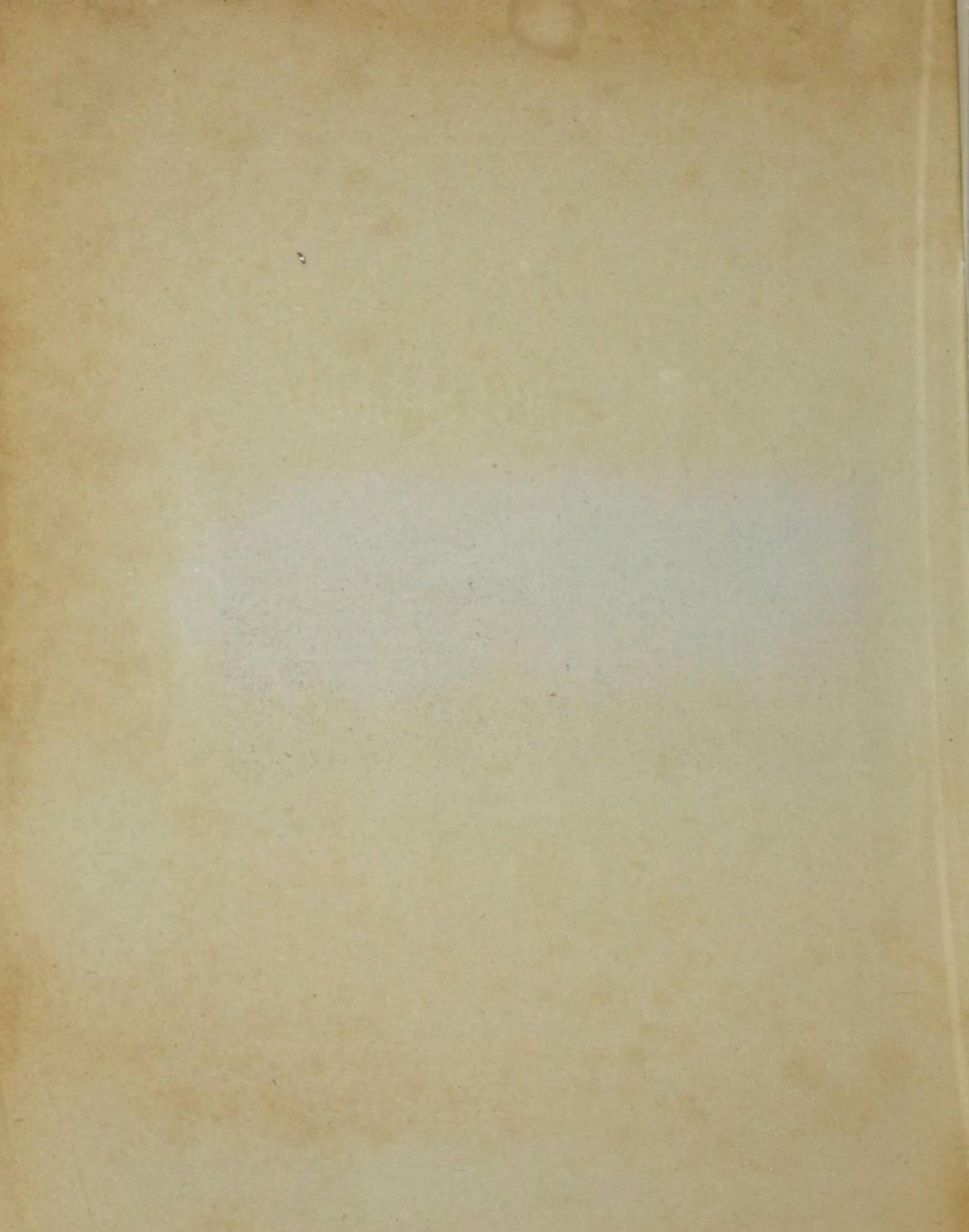
Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

ՀԱՅԻՔՆԵՐ ԵԽ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԽԱՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

UNION DES COMPATRIOTES ARMÉNIENS DE SMYRNE ET DES ENVIRONS

Տպարան «Արտիս» - Փարիզ

1936

ՅՈՒՆԱՄԱՍԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄԻՒՌՆԻԱՆ

ԶՄԻՒՌՆԻԱՆ ՆՐՎԱԽՈՐԾԲ

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ւ

ԶՄԻՒՌՆԻԱՆ ԵՒ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԽԱՑ ՄԻՈՒԹԵԱՆ

UNION DES COMPATRIOTES ARMÉNIENS DE SMYRNE ET DES ENVIRONS

Տպարան «Արաք» - Փարիզ

1936

ՆՈՐ ԶՄԻՒԹՆԻԱՆ ԽՈՌՀ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԵՋ

Զմիւնիոյ եւ Նրջաններու
Հայրենակցական Վերաշինաց
Միութեան Կեդր. Վարչութիւնը
ուրախութեամբ ստացաւ Նորին
Սրբազնութիւն, Երուսաղէմի
Պատրիարք Ամեն. Տ. Թորգոնի
Արքեպիսկոպոս Գուշակեանէ հետեւ-

եալ ժաջալերից եւ շնորհաւորա-
կան գրութիւնը 2 Նոյ. 1935 թ-ը
ւականով, որու լուսանկարեալ
պատճենը պատշաճ քուեցաւ մեզ
հրատարակել, առ ի գիտու-
թիւն արտասահմանի լնդիանուր
Զմիւնահայութեան:

Ամեն. Տ. ԹՈՐԳՈՆԻ ԱՐՔ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ

ԱՐՔՈՒ
ԵՎԱՐԵԿԱՆ
ՅՐԱՅԻ ՅԱՆՈՎՐԱՅԻՑ
ՄՐԱԴԱՐԱՅԻՐ

ARMENIAN PATRIARCHATE
JERUSALEM
—
—

Թ. 4785-3

ՀՅԱՅԱՅԻՔ 10 35

Պատ. Կեղրոնական Վարչութիւն
Զմիւնիոյ եւ Շըշ. Հայրենակցական եւ
Վերաշինաց Միութեան

Ք Ա Ա Ր Ի Ց

Պատիւ ըրած էր ինձ, Ձեր Հոկտեմբեր 23 Թուակիրու իմացընծելով
Պատ. Հայրենակցական Միութեան առաջարած նպատակը՝ կառուցանելու .. ՆՈՐ
ԶՄԻՒՆԻԱՆ .. անուն ուան մը, Ձեր Վերաշինուաղ Սրբելի Հայրենիքին՝ Հայս-
տանի մէջ:

Կը փափաքիմ մտածել թէ այդ զեկուցումն ինձի ընծուու թերուած եց
սիրովն ու յիշողութեամբը միայն Ձեր երրեմնի անմոռանալի Առաջնորդին՝ Հռագ-
լույս Յ. Եղիշէ Ս. Արքապրեկոպոս Յուրեանի, իմ երջանկայիշառակ ուսուցչին եւ
Նախորդիս, որուն Հոգին վսահ եմ թէ պիսի բերկը արդարապէս՝ իր Նախկին ժո-
ղովուրդին այս բարենկատ եւ Հայրենասիրական մտածումին եւ Հեռարկութեան Հա-
մար:

Նոյն այդ բերկունցն է որ կը զգանց նաև մենք ի լուր Ձեր այս
ազնիւ դրաւարութեան:

Զմիւնիոյ Հայութիւնը, թէեւ ինցնին զաղութ՝ արտասահման Հա-
տառուած ի վաղուց, մըշտ հոգւով ի Հաղորդութեան մտած է Մայր-Հայրենիքին
Հու, եւ ազգասիրական զգացմամբը եւ գործովց նշանաւոր Հանդիսացած, երբ դեռ
չէն ու պայծառ էր յոնիական ափանց վրայ:

Իր ծոցէն էր որ առաջին անգամ, շուրջ դար մը առաջ, իր Հանճա-
րեկ զաւակներէն Յովհաննէս Միրզայեան Վանանդեցի մեծ Հայկարան վարժապետ Ժա-
ռան Հայրենաշունչ Հոգւով երգեց ., Արքապական Հայաստանի ., ն եւ ., Ասկեղար
Հայստանի ., ն. Հոն էր որ Հրատարակութեցաւ Հայ Մամուլի ամենէն պատուարեց

Թերթերէն մին „Արշալոյս Արարատեան,,ը, իբրեւ ազգային արթնութեան մշտատեւ երե-
քոյթ . Հոն էր որ Հրաշակառոյց Ս, Ստեփանոսի Տաճարը երկար տարիներ հոգեւոր սնունդ
շամրեց իր կամարներուն տակ խմբուած բարեպաշտ սիրտերուն . Հոն էր որ Նուպարեան
Յան Նախածնողքը, Սիւնեաց աշխարհէն կանուի փոխադրուած, այդ մաքուր մթնոլորտին
Մէջ Թիսեցին այն բոյնին վրայ, որ օր մը Ազգին պիտի ընծայէր Մեծն Նուպարը եւ իր
մեծահռգի Արդին Պօղոս Նուպարը . Հոն էր որ Մեսրոպեան Վարժարանի Հովանիկին տակ
հայեցի Հոգւով դաստիարակուեցաւ ազնուական սերունդ մը . Հոն էր վերջապէս որ Տէ-
տէւան Տան՝ Հրատարակչական, Մամուրեանի ուսուցչական եւ Հրապարագրական, եւ Ուկանի,
Նուպարեանի, Զիլինկիրեանի եւ Նմաններու գրական գործունէութեան եւ Սբարդալեանց
բարեսրիրական գործունէութեան շնորհիւ բարգաւաճ աստիճանի մը Հասաւ տեղւոյն ազգա-
յին կեանքը :

Այսպիսի Պատուական Հասարակութեան մը գաւակները, որքան ալ անողոք
բախտէն զարնուած եւ ցիրուցանուած, թնականաբար պիտի չկարենային կորսնցնել ի-
րենց ազնուական նախնիքներէն ժառանգուած իրենց ազգային բարեմասնութրւնները :
Հոգեկան այդ գեղեցիկ վրճակն է ահաւասիկ որ երեւան կուգայ այսօր Զեր Մէջ, Զեր
սիրտերուն վերուշղուելովը դէպի ցանկալի Հայրենիքը Հայութեան՝ Մայր-Հայաստան :

Կը ինդակցինք Զեր այն Զեր այն Զեր այն Զեր այն Զեր այն Զեր այն Հայրենասրբական փափաթին
եւ եռանդին Համար, Կ՞օրհնենք Զեր բարի Նպատակը, եւ կը մաղթենք Զեզ Համար լիու-
լի յաշողութիւն :

Ընդունեցէք եւ բոլոր Զեր Հայրենակից Սրբելեաց Հաղորդեցէք Հայրական
սիրոյ ողջոյններս ի Սուրբ Սիոնէս, եւ քաշալերեցէք ընդ միշտ զիրար անվատ յարա-
տեւութեամբ շարունակելու Զեր ստանձնած պարտականութիւնները, որպէսզի Հինն Զմիւռ-
նիոյ սերունդը նոր Զմրւռնիոյ մէջ իրապէս ողջունէ Արարատեան Արշալոյսին առջեւ Հայուց
նոր Հայաստանի պապայ ոսկեղարը եւ անոր արփիական պայծառութիւնները :

Աղօթարար

ՊԱՏՐԻԱՐՁ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հայրենակիցներ,

Որքան ցաւալի պիտի բլլար չքրբել Զմիւնիոյ պատուաքեր հայ գաղութին անցեալը : Անցեալ մը՝ որուն արմատը փնտռելու է Արարատի առորոտը : Հայը բաւական ժամանակ Ասիոյ մէջ ման զալէ յետոյ , Խզմիրի մէջ՝ իբր ծովեզերեայ եւ վանառաշոն բաղաքի՝ հիմք դրաւ Զմիւնիահայ գաղութին : Հայկական պատմութեան համար այսպէս սկսելով նոր շրջան մը՝ որ Թրքահայ կեանիքի մէջ կատարեց վճռական մեծ դեր :

Այսօր միեւնոյն հայութիւնն է որ կրկին , աշխարհի չորս ծագերուն վրայ ցիր ու ցան , մնայուն վայր մը կը փնտռէ , իր ինքնութիւնը , իր արժեքը ցոյց տալու : Բայց առօրեայ կեանիքի հազար ու մէկ պահանջմին հետ , օտար միջավայրը կը խափանէ իր մէջ ամէն ինչ : Ցաւ ի սիրտ Զմիւնիահայութիւնը ոչ եւս է : Խօսաւորապէս վեց հարիւր տարիներ շարունակ Փոքր Ասիոյ տեղացի ազգերու կողմին լուսաւորութեան և նարտարարուեատի առաջնութեան մրցանիշը շահելէ վերջ , այսօր ամէն կողմէ մշտնչենական մահուան դատապարտուած՝ վերականգնելու ոչ մէկ յոյս կը ներշնչէ :

Զմիւնիոյ աղետալի վլուզումը , իրապէս , վերջակէտն էր Փոքր Ասիոյ բաղաքակիրք աշխարհին , եւ սկիզբ՝ 20րդ դարու անզոյն բրիտոննեութեան , շահերու անկուշու խաչաձեւումներուն . . . :

Բայց պատմութիւնը՝ դարերու հոլովումներով , կը կրկնուի շարունակ : Հեռաւոր եւ փոքրորկալից անցեալէն կրկին աւերակ՝ հունէն չորցած ծառը 1920 նոյ . 29էն ի վեր հիասրատի . բողբոջ ծիլեր կ'արձակէ , հայ ժողովուրդի վերակենդանացման եւ անոր քարօրութեան համար :

Ուստի , ներկան , արձագանգը կ'ըլլայ հեռաւոր անցեալին , կրկին կը բոլորէ իր շուրջ շահագործուած , չարաչար խարուած հայութիւնը , ինքնաքերարար զայն ընելով իր իսկ երկրին ու նորազոյն պատմութեան նշմարիտ ժառանգորդը :

* * *

Զմիւնիահայ գաղութին համար , 1922էն ի վեր , արտասահման ո'չ մէկ ձեռնարկ ըրած էր Վերաշինաց Միութեան մը կազմութեան : Ընկերային , մտաւոր եւ տնտեսական արժեքներու իր ինքնարաւ վիճակը յանցանիք մը ամօրով պիտի համակէր զինք՝ ի տես անցեալի գարած իր փառայեղ գործունեութեան :

1934 Ապրիլ 25ին կաղմուեցաւ ԶՄԻՒԹՆԻՈՅ եԽ ՇՐՋ. ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԻՆԱՑ
ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ իրեն նպատակ ունենալով շինել և . Հայաստանի մէջ ՆՈՐ ԶՄԻՒԹՆԻԱՅ եւ ա-
մէն կերպով աջակցի և . Հայաստան մեկնի ուզող հայրենակիցներուն: Անիրածեշտ է ան-
խտիր համագործակցի այս ծրագրին իրագործման եւ անոր զաղափարը տարածել բոլոր զա-
ղութներու՝ համայն Զմիւռնահայութեան խաւերէն ներս: Մենք վստահ ենք անոր յա-
ջողութեան: Միութիւն մը որ կը կազմուի խուալէ մը խանդավառուած, չի կրնար ինչզինքը
ժխտել առանց զինք խանդավառող խուալը ժխտելու: Արդ՝ խուալ եւ միութիւն մէկ եւ ան-
բաժան են մեզ համար:

Ասկից շատ առաջ, իզմիրցին՝ բարեգործական մեծագոյն ձեռնարկներով վառ պահած
էր հայ ոգին: Մեզի կը մնայ հիմա, այդ ոգիին իրեւ արտայայտիչ ՀԻՆ ԶՄԻՒԹՆԻԱՅ նո-
րաստեղծ և . Հայաստանի մէջ ՆՈՐ ԶՄԻՒԹՆԻԱՅի վերածել, նոր սերունդի ստեղծագործող
հաւատենով եւ իրեւ երախտիքի տուրք՝ զարկ մը տալու համար այն բոլորի վերականգնման
որ մերն է, մեր անցեալի փառայեղ յիշատակովը լեցուն:

Պ. Ա.

ԱՆԴԱՄԱԳՐՈՒԵ, ԱՏԵՂՆԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՄԻԱՀԱՄՈՒԹ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻՆ ՀԱՄԱՐ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄԻՒԹԻԱՆ

Ի չ քաղաքներ կան որոնք երկար դարերու ընթացքին իրենց անունը անփոփոխ պահած ըլլան։ Այդպիսի քաղաքներէն է Զմիւռնիան։ Սարարոն եւ Հերոդոտոս կը յիշեն զայն այս անունով։ Հիմնարկութեան թուականը անորոշ է, սակայն ըստ հին պատմագիրներու վկայութեան 3000 տարուան հնութիւն մը ունի։ Զմիւռնիա քաղաքը, աշխարհագրականօրէն, ասիական թուրքիոյ արեւմտեան եզերքին վրայ գեղեցիկ նաւահանգիստ մըն է, կ. Պոլսէն 436 քիլոմետր հեռաւորութեամբ։ Կը գտնուի լայնութեան $38^{\circ} - 25$ հիւսիս, եւ երկայնութեան, արեւելք $24^{\circ} - 38$ աստիճաններուն վրայ, Բազոս լեռան ստորոտը։

Բնակչութիւն՝ 350.000 նախապատերազմեան շրջանին։ Անուանի վաճառաշահ նաւահանգիստ։ Բարեխառն կլիմայ, մինչեւ 18° , հուազպոյն -4° եւ առաւելազոյն $+ 39^{\circ}$ աստիճան։

Զմիւռնիա իր դիրքով եւ կարեւորութեամբը cosmopolite քաղաք մը եղած է դարերու ընթացքին։ Յունական գրաւումէն առաջմօտաւորապէս օտար աղգաբնակչութեան ընդհանուր թիւը կը հաշուլուէր, Յոյն 45,000, իրեայ 16,000, հայ 18,000 եւ 6000 եւրոպացի եւլն։

Հոն կը հրատարակուէին 20ի մօտ թերթեր եւ պարբերականներ, դանաղան լեզուներով, հայերէն, յունարէն, թուրքերէն, Փրանսերէն, անգլիերէն եւ սպաներէն (Եիտիշ)։

Դարերու թաւալումով Զմիւռնիա ինկած է

զանազան ցեղերու տիրապետութեան ներքեւ։

Նախապէս Յունական, յետոյ Հոռմէական, յաջորդաբար Մեծն Աղեքսանդրի եւ իր յաջորդներուն՝ Պտղոմէոսեաններու օրով՝ Մակեդոնական, միջին դարուն՝ Բիւզանդական եւ վերջապէս 1419էն ի վեր Օսմանեան կայսրութեան առաջնակարգ քաղաքներէն մին եղած է կ. Պոլիսէն անմիջապէս յետոյ։

Զմիւռնիան Հոմերոսի ծննդավայրն է։

Լամարթին Զմիւռնիան Արեւելքի աստղը կ'անուանէ եւ բանաստեղծութեանց մէջ յորջործուած է Յոնիական ծովու թաղուհին։

Մինչեւ իսկ, Բիէր տը Լուրօ կ'ըսէ. —

«Զմիւռնիոյ ծովախորշը աւելի սիրուն եւ գեղեցիկ է, քան Մարսիլիոյ, ձենովայի եւ Նարոլիի խորշերը։

(«La Méditerranée pittoresque»)

«Քաղաքական յեղաշրջումներ եւ բնական աղէտներ 30 եւ աւելի դարերէ ի վեր ա՛յնքան ցնցած ու վրդոված են «Արշիպեղաքոսի թագուհին» կոչուող այս ոստանը որ՝ իր բոլոր հնութեանց յիշատակարանները կործանած եւ անհետ եղած են։ Իսկ անոնք որ ժամանակին աւերիչ ձեռքերէն աղատուած ու մեղի հասած են՝ խիստ աննշան թիւ մը կը կազմէն։ Ատոնցմէ նշանաւորներն են քաղաքին հարաւային կողմը բարձրացող Բագոս լեռան (Գատիֆէ քալէսի) շինութիւնները, — պարխապներու, բերդերու, աշտարակներու, ստորերկրեայ սրահներու մնացորդներ, որոնք արձանագրութենէ եւ թուականէ դուրկ՝ Աղեքսանդրեան շէնքեր

ԲՆԻԿ ԶՄԵՒԾՆԻԱՑԻ

ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՀԱՅ

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

1825 – 1899

Անուանի պետական մարդ, դիւանագէտ եւ հեւմտագէտ: Եզիպտոսի ազգային եւ պետական դատարանական բարեկարգութեան հայր: Փոխարքայի ժարտուղար: Քսան տարեկանին՝ կ'արժանանայ Լուփի-Ֆիլիփի պատուոյ լեզենի խաչին: Նախաձեռնող Եզիպտոսի երկարութիւներու, Վիեննայի եւ Պերլինի փոխարքայութեան գործակալ: Առողջապահական վարչութեանց գլուխ: Վաճառանցի (transite) եւ երկարուղիներու տօրէն: Առեւտրական, հանրոգուտ Շինութեանց, Արդարութեան եւ Խոփութեան նախարարապետ: Ասուանի Զրամբարին

(réservoir) հեղինակ, որ մեծ քոիչք սուաւ երկրագործութեան: Հիմնադիր՝ ծովային «Խոփիվիէ» ընկերութեան, ապա՝ անգլիական Khedivial Mail Line անունով: – Խոկ 1864ին, Փարիզ՝ Սուեզի ջրանցքի ընկերութեան հետ բանակցութիւններու միջոցին, արժանացած՝ Նափոլէնի Գ. կայսեր պատուոյ լեզենի հրամանատարութեան: Նուպար փաշայի սեփական գործերն են 1866 եւ 1867ի հրովարտակները, տալով Եզիպտոսի բացարձակ ինքնավարութիւն եւ «Խոփիվ»ի տիտղոս փոխարքային: Մեռաւ Փարիզ՝ 1899 Յունիուար 13ին:

Են, Բիւզանդական եւ Վենետիկեան նորոգութիւններ եւ յաւելումներ ստացած: Իզմիրի ներքին ծովախորշին Եղերքը կը դանուի Հալֆա – Փունար կոչուած վայր մը ուր կայ երկաթուղիի եւ Հանրակառքի կայարան: Նշանաւոր է Հալքա – Փունարի աւազանը եւ ջուրի ընկերութեան գործարանը: Այս աւազանը՝ ուր կը թափի յորդահոս ազբիւր մը, պատմական վայր մը եղած է Հին դարերէ ի վեր եւ կը կոչուի Անահիտի Աղբիւր (Bain de Diane), անշուշտ այս դիցուհոյն չքնաղ տաճարն ու խորհրդաստուեր լողարանները պարփակելու համար:

Ժկ. և Ժկ. դարերու ուղեւորներ, Սպօն (1869), Թուրնըֆօր (1700), Պօքօք ((1742)), — Անահիտի այս բազնիքին շուրջ զտած ու նկարագրած են հնութեանց հարուստ զերբուկներ որոնցմէ, ըստ վկայութեան, դուրս հանուած են Անահիտի արձանը, Աստղիկի զլուխն եւ ուրիշ շատ արժէքաւոր քանդակներ: Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյն կից՝ Հին զերեզմանատան որմերուն մէջ զետեղուած են քանի մը բարձր քանդակներ, որոնք մեր թուականին Բ. Գ. և Դ. դարերէն մարդիկներ կը ներկայացնեն:

Զմիւռնիոյ Յունաց մատենադարանը և

Հնութեանց թանգարանը որ ամբողջ Ասիական թուրքիոյ մէջ եղական էր իր պարունակած առարկաներուն ճոխութեան եւ այլաղանութեան կողմէ :

Հնութիւնները մեծ մասամբ կը վերաբերին Աղեքսանդրական եւ Հոռմէական շրջաններուն : Թանգարանին կից մատենադարանը իր խիստ կանոնաւոր եւ հսկայական գարաններուն մէջ կը պարունակէր 32.000 հատոր տպեալ դիրք և 2000 կտոր ձեռադիր» :

* * *

Որոշապէս յայտնի չէ թէ առաջին անգամ իդմիրի հայ ընտակչութիւնը ո՞ր թուականէն Մայր Երկրին հողն ու ջուրը լքելով եկեր հոս հաստատուեր է :

Կը թուի թէ Հայեր՝ Երեք տարբեր դիմուոր ժամանակներու մէջ դաղթած են Զմիւնիա : Առաջին դաղթը հաւանաբար տեղի ունեցած է 1380ի ժամանակները, Երկրորդ անդամ 1610 թուականէն վերջ եւ Երրորդ անդամ 1800ի վերջերը, նախճիրներու եւ աւերներու հետեւանք :

Այսպէս, ըստ B. Slaars ի կողմէ Etude de Smyrne ընդարձակ ծանօթագրութեան, որ Հ. Յակոբոս Ծ. Վարդապետ Քոսեան ալ բաւական զրադած է իր «Հայք ի Զմիւնիա եւ ի Շրջակայս» Երկին մէջ, — իբր թէ Հայեր՝ Զմիւնիա հաստատուած ըլլան առաջին անդամ 14րդ դարուն Թուրքինեանց իշխանութեան անկումէն անմիջապէս վերջ :

30.000 հայ ընտանիքներ՝ կ'անցնին այս շրջանին Կիպրոս, Ռոդոս, Կրետէ, Զմիւնիա եւ Իտալիա : Այս դաղթականութիւնը տեղի ունեցած ըլլալու է հինգ դար առաջ, Թուրքինեանց թագաւորութեան անկման միջոցին, 1375ին, երբ Լեռն Զ. Եղիպատոս տարուեցաւ կալանաւոր եւ առաջ՝ վախճանեցաւ Փարիզ, 1393ին :

Դժբաղդարար սակայն Կիլիկեան արձանագրութեամբ զերեզմանաքարեր Զմիւնիոյ մէջ չեն գտնուած : Մինչդեռ Ս. Ստեփանոս տաճարի պարտէղին մէջ տապանաքարեր կը

վկայեն Արարատեան աշխարհէ գաղթող քաղաքացիներու բազմաթիւ անուններ :

Ամենէն համոզիչ ապացոյցը Զմիւնիոյ հայ դաղթութին ծաղման՝ անոր գաւառաբարբառուն եւ Արարատեան հնչումներուն մէջ դրոնուած նոյնութիւնն է . ինչպէս Բ տառը որ կը համապատասխանէ Պ-ի, Դ-ի և Ե-ի եւն :

Բ. րդ զանդուածային դաղթ մը տեղի ունեցած է դէպի Զմիւնիա 17րդ դարուն, Շահ-Արքասի օրով : 25.000 հայ ընտանիքներ բոնի տարագրուած են 1604ին : Այս Երկրորդ դաղթի միջոցին բազմաթիւ հայ ընտանիքներ ակամայ տարածուած են դէպի Սպահան, Շիրազ, Համատան, Աֆղանիստան եւ անկից մինչեւ արեւելեան Հնդկաստան, Չինաստան, Մալաքա եւ Սումադրա : Ասոնցմէ բաւական ստուար մաս մը դէպի արեւմուտք անցնելով կը հաստառուին Զմիւնիա եւ շրջականները, մասնաւորաբար կօսկմիշ եւ Մանիսա :

Tavernier կը վկայէ որ 1631ին Զմիւնիա, մոտ 8000 հայ կար, իսկ Chardin ճանապարհորդը կ'ըսէ, իր Voyage en Perse et autre lieux d'Orient զրքին մէջ, (Edition L. Langlois, 1811) թէ 1672ին Զմիւնիոյ մէջ Հոլանտական վաճառականութիւնը հայերուն ձեռքն էր :

Այս վկայութիւնները ապացոյց են՝ թէ հայեր Երկար ատենէ ի վեր հաստատուած էին Զմիւնիա եւ վաճառականութեան մէջ կարեւոր դէր կը խաղային :

Մեծն Պետրոս Հրամանագիր մը չնորհած էր Զմիւնիացի Պետրոս Ապրոյին, որով կայսր Թուսաստանի դուռները կը բանար Թրքահայոց առջեւ եւ արտօնութիւն կուտար անոնց՝ իր Երկիրը մտնելու :

Վաւերական յիշատակարաններ կը հաստատեն թէ Հրամանագրին ստորագրութենէն տարի մը վերջ, 1718ին, Զմիւնիայէն հայեր՝ մետաքսագործարան մը կը հիմնեն Աժտերիսանի մէջ (Թուսաստան) որով կերպասի ոստայնանկութիւն կը սորվեցնեն նաեւ ուուսերուն :

Ժամանակի ընթացքին Զմիւնիա Եւրոպայի եւ Ծայրագոյն ու Մերձաւոր Արեւելքի առև-

**ՊՈՂՈՍ ՊԵՅԻ ԵՌԻՍՈՒԹԵԱՆ
Ազգասեր - Բարեգործ
ՓՈԽԱՐՔԱՅ ԵԳԻՊՏՈՍԻ**

1843

Երիտասարդ Նուպար 17 տարեկան Մեծ փոխարքայ Մէհէմմէտ Ալիի ներկայանալէ առաջ, 2 տարի Պօղոս պէյ Եռուստի՝ Զմիւնիացի սոյն նշանաւոր պետական մարդուն՝ անձնական քարտուղարը եղած է:

Սուրբ շնորհանքը ըլլալու կը կոչուի:

Հնդկաստանէն Զինաստան եւ Պարսկաստանի ներքին մասերէն կարաւաններ՝ կ'երթեւեկէին կովկասի կեղրոն մէկ վայրը, ապրանքներ փոխանակելու համար Իզմիրէն ուղարկուած Եւրոպական արտադրութիւններուն հետ:

Զմիւնիոյ Հայերը՝ ընդհանրապէս վաճառականներ եղած են եւ ուղղակի յարաբերութիւններ մշակած՝ Վենետիկի, Աւստրիոյ, Հոլանտայի, Մարսիլիոյ, Մանչէսթրի եւ Լոնտոնի առեւտրականներուն հետ: Անդլիական բամպակի ձեռարուեսոր (manufacture) իրենց արուեստին դլխաւոր մասը կը կազմէր: Այդ շրջանին անդլիական եւ յունական վաճառականները չկարենալով մրցիլ Հայերու հետ, դադրեցուցած են իրենց գործերը: 1914ի պատերազմէն առաջ Զմիւնիոյ տարապաղործութեան արուեստը ամբողջութեամբ, իսկ թուղի, աֆիոնի եւ ծխախոտի վաճառականութիւնը դրեթէ Հայոց ձեռքն էր:

Զմիւնիոյ մեծ վաճառականական հաստատութիւններէն Պաղբճեան եղբարք, իրենց բարեհամբաւ ձեռնարկներով եւ ուշիմութեամբը աշխարհածանօթ դիրք մը զրաւած են արտասահմանի մէջ: Պաղբճեաններու առեւտրական գործունէութիւնը այժմ կը տարածուի աշխարհի ամէն կողմը, կեղրոն ունենալով Մանչէսթրը:

Զմիւնիոյ Հայերը, հակառակ իրենց Պասմահանէի մենաշնորհին բեկանման, կը շարունակեն եազմայի շինութիւնը:

Զմիւնիացի ազգայիններէն յայտնի Հայ մը Պոլիս կ'երթայ եւ 1790ին Սուլթան Սելիմէն արտօնագիր մը ձեռք կը ձգէ (ֆերման) եազմայի գործարան մը (Պասմահանէ) Հիմնելու համար:

Այդ արտօնագիրը տրուած էր պայմանաւ մը: Գետինը՝ որուն վրայ պիտի բարձրանար գործարանը, Պոլսոյ մղկիթներէն մէկուն «վագրեֆ» պիտի ըլլար: Այնպէս որ, մինչեւ վերջին պահը իր գոյութեան, ամէն տարի որոշ զումար մը ան կը վճարէր մայրաքաղաքի կրօնական հաստատութեան: Ասոր փոխարէն գործարանը իր մենաշնորհէն օգտուելով, տպահոված պիտի ըլլար, Եազմաններուն բացարձակ եւ միակ արտադրութիւնը:

Հայը որ հիմնած էր այս գործարանը, ստացած էր իրեն եւ իր ժառանգորդներուն համար եազմանները կնքելու (timbré) իրաւունքը եւ զանձելու մէկ զրուշ, իրրեւ կնքումի իրաւունք, 20 եազմայի իրաքանչիւր ծրարին համար:

Գործատան յաջողութիւնը տեւեց աւելի քան յիսուն տարի:

Դժբաղդաբար սակայն, Ցրանքօ - Անդլիական ընկերութիւն մը կ'ուղէ Պասմահանէն զնել եւ կայարանի վերածել: Այժմու Իզմիր - Գասապա դիծը: Պասմահանէին բոլոր Հայ տէրերը միացած կ'որոշեն ներկայացուցիչ մը ուղարկել Պոլիս յանձին Աւագ օղլուի (Աւաղեան) որպէսպի ներկայանալով Սուլթանին աղերսէր յետաձգումը այդ կայարանի շինութեան: Սակայն Սուլթանին արհա-

մարհանքէն աղղուած՝ Աւագ օղլու յուզումէն կը մեռնի Պոլիս:

Առաջին դաղթական հայերը իրենց բնակավայրը հաստատած են վերին փողոց Արած Makhala կոչուած բարձրադիր վայր մը, ուր կանգնած են առաջին մատուռը, շուրջը գերեզմաններով։ Բայց այդ վաղեմի բոյնին մէջ հաղիւ երկու դար կրցած են մնալ եւ անշուշտնեղութիւններով հարեւաններու ոտնձղութիւններէն՝ ստիպուած են վերցնել իրենց ծուխն ու օճախը, փոխաղրելու համար աւելի վար, քաղաքին արեւելեան կողմը՝ յունարնակ թաղերու եզրը։ Այնուհետեւ իրենց առաջին որրանները՝ մատուռ եւ գերեզմանատեղի՝ ծառայած են իրեւ ուխտավայր մինչեւ ԺԹ. դարու սկիզբը, երբ ժամանակը տակաւ առ տակաւ անհետացուցած էր անոնց հետքերը։

Գաղթական հայոց նախկին բնակավայրը Փաշամ Սուլթան անունը ունէր։

«Այս նոր բնակավայրին մէջ կը փութան կանգնել Տաճար մը Նախավկային անունով եւ գերեզմաննոցի կը յատկացնեն ընդարձակ պարտէղը։ Տափարակ արտը՝ որուն վրայ կը կառուցանեն իրենց բնակարանները՝ կը տարածուէր հանրածանօթ կապելաններու անցքէն (Մէջխանի պողազը) մինչեւ Մէլաս գետին ջրմուղն ու ամբարտակը։ Ժամանակը անհետ ըրած է նաեւ հայոց այս երկրորդ տեղափոխութեան՝ ինչպէս եւ մատրան շինութեան ճիշդ թուականը, որ կ'ենթագրուի ԺԶ. դարուն վերջերը։

Արիւնալի պատերազմներու, ժամանախտի, երկրաշարժներու եւ հրդեհներու նշաւակ եղած է այս գեղեցիկ քաղաքը։ 1688 Յուլիս 10ի շարժը ու անոր յաջորդող կրակը 14.000 հոգիի կորուստ պատճառած են. Հիմնայատակ կործանած են նշանաւոր շինքեր, եւ հրոյ ճարակ եղած են հայոց եւ ուրիշ աղղերու եկեղեցիներ եւ 14 մեծամեծ մզկիթներ։ Քաղքին մէջտեղ բացուեր է ահազին փոս մը՝ ուրիէ սեւ ու ժանտահոտ ջուր մը հոսելով՝ աղականներ է ամբողջ երկիրը։ Հանապազօրեայ ցնցումը, հըրդեհն ու կողոպուտը լափլիղած են այս ճոխ շահաստանը։ 1778ին դարձեալ շարժ ու հրդեհ։ 1812ին ահունի ժանտախտ մը, որ թուրքիոյ զանազան մասերն այցելած էր, իղմիր ալ հան-

դիպելով 45.000 մարդկային կեանք խլեց եւ մնացեալ բնակչութիւնը հալածական ըրաւ, այնպէս որ քաղաքը բոլորովին ամայացաւ եւ փողոցները խռառվ ծածկուեցան։

Իսկ 1845ին հրդեհը որ մոխիր դարձուցեր է եկեղեցի, դպրոց, հիւանդանոց եւ Հայոց թաղ։ Այսքան արկածներու թոհ ու բոհին վերապրող զաղութ մը բնական էր որ միջոց չունենար անեղծ պահելու իր պատմական յիշատակները»։

Յայտնի չէ թէ որ թուականէն սկսեալ հայերը Բաղոս լերան բարձունքներէն վար իջան ու հաստատուեցան այժմու ՀԱՅՆՈՅ կոչուած թաղը։ Բատ հնագէտներու եւ ամենէն հին տապանաքարերու, կ'ենթագրուի որ այդ գաղթը տեղի ունեցած ըլլայ ԺԶ.րդ դարու վերջերը։ Շատ մը տապանաքարեր կան Ս. Ստեփանոսի պարտէզին մէջ, որոնք վերոյիշեալ մատուրին շուրջը դանուող գերեզմանատունէն փոխաղրբւած են։

1500ի վերջերը, հայերը հեռանալով նախկին մատուրին վայրէն, հաստատուած են Հայոց քաղ (Quartier Arménien) որ անուանի էր նախապատերազմեան շրջանին իր ուղիղ եւ կանոնաւոր փողոցներու բաժանումով։ Հայոց թաղը առաջին տեղը կը բռնէր Զմիւնիոյ բուրոր թաղերուն մէջ։ Այս թաղը ելեւէջներ չունէր եւ ո'չ ալ անել ու օճապտոյտ արահետներ։ Այս կանոնաւոր բաժանումը կատարուած էր 1845ի մեծ հրդեհին՝ որ ծաղած էր Ս. Ստեփանոսի Տաճարին մօտ դանուող իմամ Օղլու խան կոչուած վայրէն։ Հայոց թաղն ալ ինչպէս նաեւ աղղային բոլոր հաստատութիւնները՝ ուրիշ թաղերու պէս մոխիրի վերածուցան։

Զմիւնիոյ ծովեղերեայ եւ վաճառաշահ դիրքին բերումով, հինէն ի վեր հոն հաստատուած Զմիւնահայեր աշխարհի ամէն կողմը առեւտրական կապեր հաստատեցին եւ իրենց գործառնութիւնները տարածելու համար, ստիպուեցան արտասահման դաղթելու հարկադրանքին ենթարկուիլ։

Ստորեւ վիճակադրութիւններ կը հաստատեն թէ հայերու թիւը 1600 թուականէն ասդին, զանազան շրջաններու մէջ պահելով դրե-

Հաս եւրոպացի նամբորդ - պատմագիտներու, մինչեւ այսօր մեր ձեռքը հսկած տուեալներ եւ տեղական աղքիւրներէ խաղուած ցուցակ մը՝ որ կարելի է առանել կամ նուազ շափով փոփոխութեամ ենթարկել:

Թուական	Աղքիւրներ	Հայեր	Քննիչ . քնակչք .
---------	-----------	-------	------------------

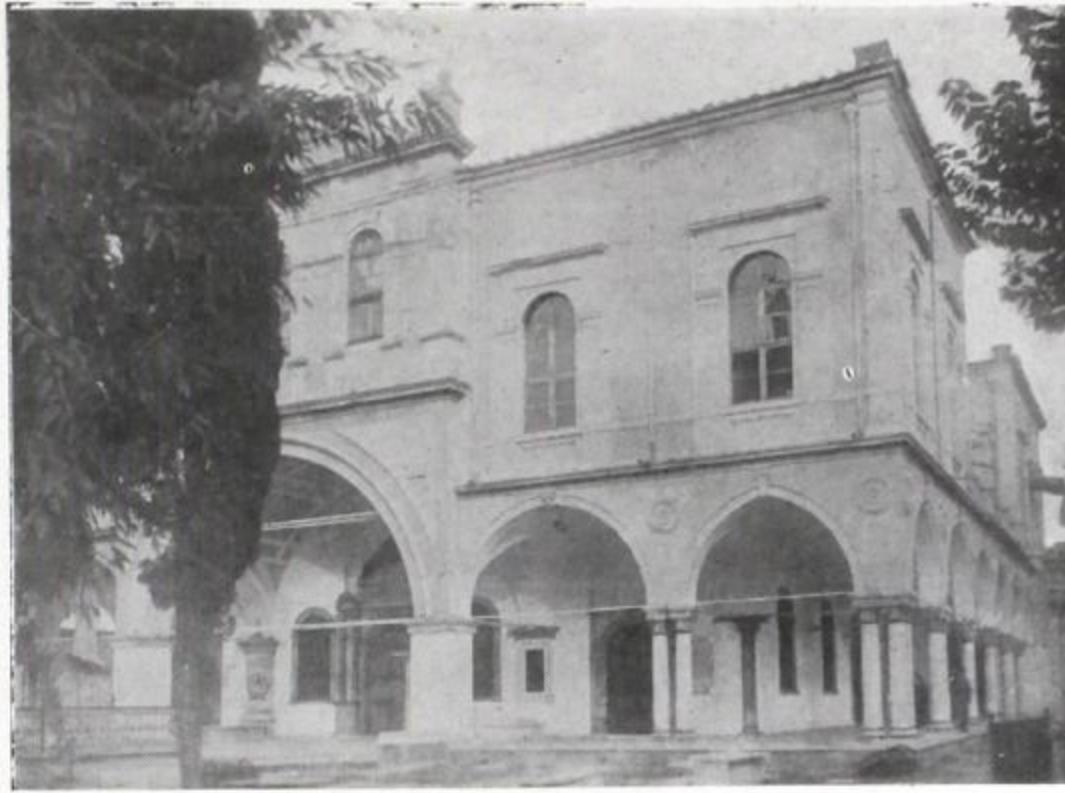
1631	Tavernier	8000	90000
1702	Tournefort	200?	27000?
1730	Tollot	7000	76000
1739	Pochache	2000	100000
1776	Choiseul Gouffier	6000	102000
1812	Taucoigne	10000	106000
1836	Ch. Texier	10000	150000
1837	Journal de Smyrne	6000	130000
1840	Joseph Barzigli	5000	130000
1857	Shepherd	10000	180000
1861	L'Impartial	7000	123788
1868	B. Slaas	12000	187060
1884	F. Reclus	9000	192000
1885	D. Georgiadis	7000	187000
1890	Փ. Ճերմակեան (Հանդէս Ամսօրեայ)		
	(առանց շրջաններու, բնիկ Զմիւռնիացի)		
		6683	250000

1898	Հ. Յ. Վ. Վարդան	
	«Հայեր ի Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս»	
	(Գաղթական և տեղացի խառն)	

11 - 12000	340000
------------	--------

1906	Paillarès	8500	275000
	Lanterne (Bulletin d'Orient, 30 juin 1906).		

Հայ Առաջնորդարան Դիւանատան վիճակագրութիւն			
Ս. Ամսանեան (Թէոդիկի Տարեցոյց)			
1910		8760	350000
1918	T. K. Skalieri	11360	
1922	Sofr. Գ. Օ. Գալուստեան		
	(Յունահայ Տարեցոյք, Բ. տարի)		
		30000	1921ին Հելլէն կառավարութ .
			Կիլիկիայէն Խզմիր եւ շրջականները փոխադրած
			հայ գաղթականներն ալ միասին :

Ս. ԱՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ (Այժմ փլատակ)

Թէ միշտ նոյն միջինը, եղած է 8 - 10 - 12 - 13
եւ 15 հազար :

1631ին, ըստ Tavernierի, բնակչութեան
թիւն էր 90,000, որուն 8000ը հայ : 1898ին
պաշտօնական վիճակագրութեան համաձայն,
հայերու թիւն էր 11 - 13,000, իսկ նախապա-
տերազմեան շրջանին Զմիւռնիան իր շրջաննե-
րով ունէր 15,000 հայ :

Գաւառներէն փախուստ տուող գաղթական
հայերն էին որ նորանոր ուժերով բազմացու-
ցին տեղացի հայութիւնը . եթէ ոչ, իզմիր՝
շատոնց հայ դաղութ ըլլալէ պիտի դադրէր :

Աչքառու պարագայ մը : Գանտիոյ հինա-
ւորց հայ դաղութն ալ կազմուած ամբողջու-
թեամբ Զմիւռնահայերէ, այսօր դոյսութիւն
չունի : Զունին նոյնպէս՝ Վենետիկ, Լիվոնիո,
Թրիեստ, Ամսթերտամ եւ Մարսիլիա, յաւէտ
կորսուած դաղութներ, որոնք իրապէս զմիւռ-
նահայու ոգիով շաղախուած՝ ժամանակակից
պատմութեան ոչ մէկ հետք կը թողուն : Եղիսլ-
տոսի դաղութը սակայն, կազմուած նոյնպէս
բազմաթիւ հին զմիւռնահայ դաղթականներէ՝
դերազանցեց բոլորը : Զմիւռնիա՝ հայ մտքի եւ
յառաջդիմութեան որրաններէն մին՝ շուրջ դար
մը առաջ իր ծոցէն ի յայտ բերաւ հանձարեղ
վանանդեցիներ, աշխարհահռչակ Եռևութ-
եաններ, նուպար եւ Պօղոս փաշաններ, եւն . ,
որոնք անշահախնդրօրէն սատար հանդիսացան

հայ և օտար ժողովուրդներու բարեկարգու-
թեան, գարձան մէկ մէկ միջազգային դէմքեր
եւ սիրճի՝ ամբողջ հայ ժողովուրդին :

Թէեւ հայերը չեն կրցած պահել 400,000ի
մօտ լնդհանուր աղղաբնակչութեան քով հա-
մեմատական թիւ մը, սակայն միշտ ունեցած
են առաջնակարգ դիրք, ընկերային, առեւտրա-
կան, դիտական բոլոր մարզերու մէջ :

1922ին, Զմիւռնիոյ հայերուն թիւը աւելի
քան 30,000 կը հաշուըւէր : Այս թուական ա-
ռաւելութիւնը կիլիկիայէն իզմիր փոխադր-
ւած դաղթականներուն պէտք է վերագրել :

* * *

Զմիւռնիոյ մէջ կառուցուած եկեղեցիներու
շարքին առաջին տեղը կը գրաւէ Հայոց Ս.
ԱՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ, որ Պոլսոյ ամենէն
զեղեցիկ եկեղեցիները պիտի գերազանցէր :
Լատինները ունէին հինգ մէծ եկեղեցի, բացի
փոքր մատուռներէ . Յոյները ունէին վեց մէծ
եկեղեցի, բայց ասոնց մէջ չկար եկեղեցի մը
որ հաւասարէր տաղանդաւոր ճարտարապետ
Մելքոն Երամեանի շինած Ս. Ստեփանոս եկե-
ղեցիին, որ իր կառուցուածքով, արտաքին եւ
ներքին հոյակապ յօրինուածութեամբը, ճար-
տարապետական զանազան ոճերու հիանալի ար-
տացոլումով, հայկական արուեստի հրաշալի
համադրութիւն մը կը ստեղծէր : Տաճարին այս

ուրոյն ոճը եւրոպացի զբօսաշրջիկներուն զարմանք կ'ազդէր :

Տաճարին վերանորոգութիւնը տեղի ունեցեր է 1688ին, Եղիազար կաթողիկոսին եւ առաջնորդ Յովսէփ վարդապետի օրով : Երրորդ անգամ վերաշինութիւն մը կը յիշուի 1743ին՝ Ղաղար կաթողիկոսի եւ Առաջնորդ Աղեքսանդր արքեպիսկոպոսի ժամանակ :

1845ի մեծ հրդեհէն վերջորրորդ եւ վերջին կառուցման թուականն է 1853, Ներսէս կաթողիկոսի եւ առաջնորդ Պօղոս արքեպիսկոպոս թագթագեանի ատեն :

Ճարտարապետներն են՝ Սիմոն Կեսարացի եւ Պոլսեցի Համբաւաւոր Կորտիկ Մինասի աշխատակից Մելքոն Երամեան :

Ս. Ստեփանոս Աւագ դրան աջ ու ձախկողմերը, սիւներու դաւիթին մէջ, կը հանդիչին երկու նշանաւոր հոգիւներ՝ Պօղոս Թագթագեան եւ Մելքիսեդեկ Մուրատեան :

Եկեղեցին շրջապատուած էր հին դերեզ մանատուն – պարտէղով, որուն գետինը փլուած հնագոյն տապանաքարեր 1555 – 1567 թուականները կը կրեն: Զուղա, Թիֆլիզ, Երերուս, Կարմի, Ղափան, Գանձակ, Նախիջեւան, Գողքն, Աստապատ, Շաշիկիտ, և անոնները որոնք կ'երեւին տապանաքարերուն վրայ՝ ցոյց կուտան թէ Իդմիրի նախահայրերը կուրի, Երասխայ եւ Անեանայ ամերէն բաժնուած են:

Մինչեւ 1880, Ս. Ստեփանոսի լայն շրջափակը իրեւ զերեղմանատուն կը ծառայէր: Պարտէղին մէջ Եկեղեցականներու շարքին՝ կը գտնուէին տապանները պետական մարդոց, դրադէտներու եւ ականաւոր ուսուցիչներու՝ Տէր Յովհան Միրզայեան Վանանդեցի, Եղիպատոսի փոխարքայի գործակատար Պետրոս Զելէպի, Ճեփակիրնեան ընտանիք, Ապրօ, Եռուսուփ եւ Սիմոն Զելէպիներ, Մարզար Միրզա Վանանդեցի, Նախիջեւանցի Բարսեղ Վարդ, Աւագեաններ, Ռուրիկ Անդրէս Փափազեան, Գարբիկի ընտանիք, ինչպէս նաև Հանձարենի անդամները մարտարապետ Ս. Ստեփանոս Եկեղեցւոյ՝ Պոլսեցի Մելքոն Երամեան :

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔ. ԴԱՒԻՇԵԱՆ

րիմին տապանաքարը Երեւան հանուած էր:

Աղղային հիմնարկութիւններու շարքին, կարեւոր տեղ մը կը դրաւէ Հայոց Առաջնորդարանը, կառուցուած 1858ին, Բալուցի Խաչատուր Ղազէրեանի ծախքով :

1860ին, Աղղային Սահմանադրութեան հոչակումէն առաջ, Զմիւնիոյ Հայոց Կրօնական, Քաղաքական, կրթական եւ աղղային զանազան հաստատութիւններու վերաբերեալ զործերը կը զեկավարուէին Ամիրաններու իշխանութեամբ, որոնցմէ ոմանք լաւ եւ ուրիշներ վաս համբաւ թողուցած են:

1860էն ի վեր, Սահմանադրական եղանակով, հաստատուած էր Երեսփոխանական ժողով մը, իր վարչական մարմինով, Քաղաքական ժողովով, ինչպէս եւ Կրօնական, Ռւսումնական եւ Դատարանական Խորհուրդներով:

Երեսփոխանական ժողովի անդամները կ'ընտրուէին ժողովուրդի քուէով: Առոնց կարգին կար նաև Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւն մը, Քաղաքական ժողովէն ընտրելի եւ անոր ենթակայ, բաղկացած առնուազն հինգ անդամներէ, որոնցմէ մին՝ անհրաժեշտորէն բժիշկ: Այս վերջինին պաշտօնն էր Հիւանդանոցի եւ անոր կալուածներուն հոգաբարձութեան ու ելեւմուտքի հսկողութիւնը:

Զմիւնիա առաջնորդական վիճակ էր:

Նախապէս էջմիածնի թեմ էր, յետոյ ոռութրքական պատերազմի հետեւանքով կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան իրաւասութեան ներքեւ անցաւ:

ՄԵԼՔԻՍԵԴԵԿԱ ԱՐՔԵՊԻՄԿԱ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Առաջնորդութեան մէջ կը յիշուին Սիւնեաց Արքեպիսկոպոս (Տէր Մարտիրոս Տարեւացի Միրզենց) 1800ին, Ստեփան Եպիսկոպոս Ենովեան (1825), Աղասի Ստեփան Եպիսկոպոս և յետոյ յաջորդաբար, երուսաղէմի Պատրիարք Գաբրիէլ Արքեպոս 1830ին, Պողոս Արքեպիսկոպոս Թագրագեան (1838 – 1872), Մատրէոս Եպիսկոպոս (1842 – 1845), Խորէն Եպիսկոպոս Նարպէյ (1873), Մելքիսեդեկ Արքեպիսկոպոս Մուրատեան (1877էն 1888 և 1898էն 1903), Ներսէս Եպիսկոպոս Արալանեան (1891 – 1898), Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Գուրեան (1903) Մատրէոս Եպիսկոպոս Խնճեան (1918) : Իսկ Զմիւռնիոյ Հայ գաղութի տհաւոր փլուզումէն մաղաղուր փրկուած՝ Հանգուցեալ Դեւոնդ արքեպիսկոպոս Գուրեան (1922 սեպտեմբեր 10) :

Առաջնորդներէն ամենէն բաղզաւորը եղած է Մելքիսեդեկ Արքեպակու, որ տեսած է Իզմիրի Հայուն բարեբաստիկ օրերը: Նախաղահած է մէկէ աւելի պատմական չքեղ Հանդէսներու: Նաւակատեաց Հանդէս Ս. Լուսաւորիչ Հիւանդանոցի (1879 Յունի. 14), Հիմնարկէք Ս. Հոխիսիմեան վարժարանի (1883 Մայիս 9), Նաւակատիք նոյն վարժարանի (1884 Մայիս 6), Բացում Նոր Գերեզմանատան (1884 Մայիս 13), Հիմնարկէք Ս. Մեսրոպեան վարժարանի (1886 Փետր. 5), Բացում նոյն վարժարանի (1886 Նոյ. 30), 25ամեայ Յորելեան Ընթերցա-

տան (1894 Փետր. 6), Յիսոնամեայ Յորելեան Մամուրեանի (1899 Հոկտ. 19), Հարիւրամեայ Յորելեան Լուսաւորիչեան Հիւանդանոցի (1902 Մարտ 31), Բացում Մեսրոպեան գիշերօթիկ բաժնի, իսկ Պաղբձեան Մանկապարտէզը՝ Ե. Դուրեան Ս. ի օրով:

Յիշատակութեան արժանի Հիմնարկութիւնը մըն է մասնաւորաբար Մեսրոպեան վարժարանը որ մօտաւորագէս 125 տարուայ շրջան մը բոլորելով, տուած է աւելի քան 1500 շրջանաւորաններ:

Մեսրոպեան վարժարանի Հիմնարկութիւնը կը պարտինք Ապրօեան տոհմին, 1799ին: Տարիներ վերջ, Շնորհ Ամիրայի աջակցութեամբ, Հոն կը սկսի դասաւանդել Համբաւաւոր, անդրանիկ ուսուցչապետ Տէր Յովհան Վանանդեցի:

1825ին, յիշեալ վայտաշէն դպրոցը նեղ դալով միեւնոյն տեղւոյն վրայ աւելի ընդարձակ, շատ աւելի լաւագոյն պայմաններով, նմանապէս վայտաշէն, միայնակ չէնք մը կտուցուած է Ս. Մտեփանոսի Եկամուտներով:

Վարժարանի շինութեան նիւթապէս եւ բորբյապէս օդնած են Գր. Պապօեան (Անդլիական Հիւանդանուարանի թարգման) եւ Եֆիզեան Աւետիս: Առաջնորդաբանի դիւանատան մէջ պահուած արձանադրութիւններն են նախկին վարժարանի շինութեան մասին:

Տ. ՅՈՎՀԱՆ ՄԻՐԶԱ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ

1772 – 1840

Անդրանիկ Ուսուցչապետ Ս. Մեսրոպեան
վարժարանի եւ մեծ հայկաբան

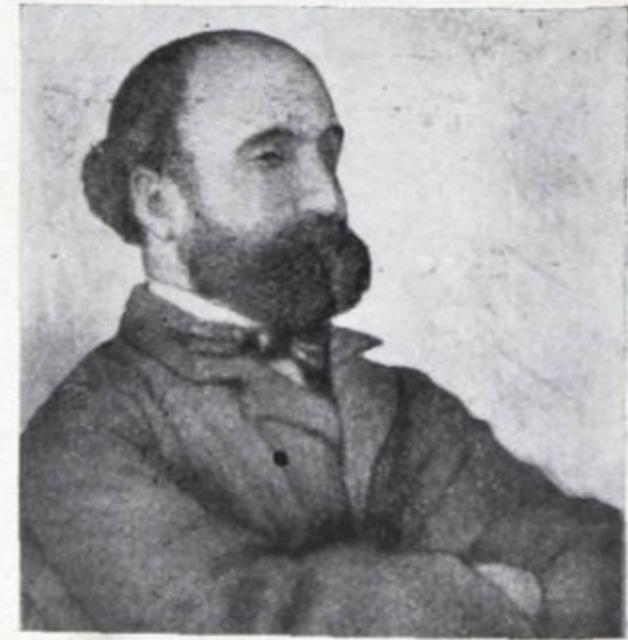
«Ս. Մելիքեան Կարմարան Հայոց Զմիւռնիոյ: Հին յիշատակ Ապրօեանց տհմին, մինչեւ ցարդ աւանդութեամբ իմացեալ: Նոյն կառուցեալ ի 1825 ի վերայ զեսնոյ հնոյն արդեամբ Ս. եկեղեցւոյ: Ունի յիշատակ ի ճակատ դրան վերին ուսումնարանին, որ է.»

«Դպրատուն այս ի հիմանց նորոգ կառուցաւ արդեամբ եւ ծախսից Ս. Մելիքանու եկեղեցւոյ Զմիւռնիոյ, Տիրապահ բաղաժիս, ի վարժումն Օրհնեալ Ազգին դեռարոյս մանկանց: Յամի Տեսութեան 1825. նոյեմբեր 15:»

Մելիքեան վարժարանի շինութեամբ նոր դպրադլուխ մը կը սկսի Զմիւռնիոյ հայութեան համար:

Առաջին ուսուցիչներն են Յովհան Վանիանի դեցի, Տ. Գալուստ Բահանան և Անդրեաս վարժապետ Փափազեան: 1831 – 45ին վարժարանը կը բոլորէ խիստ վայլուն շրջան մը, զոր կ'արժէ իդմիրի վարժարաններուն Ռոկեզարը կոչել: Անդրեաս վարժապետն է, որ առաջին անդամ ըլլութի, 1831ին մտցուցած է վարժարան և բոլորական լեզուներու դասաւանդութիւնը, լուտիներէն, յունարէն, Փրանսերէն, անգլիերէն, խոալերէն նաև թուրքերէն: Այդ շրջանին հայ եւ օսար լեզուներով քատերական ներկայացումներ կը սկսին տրուիլ եւ ընտանեկան շքեղ երեկոյք – պարահանդեսներ կը սարքուին:

Մակայն այս արդիւնաւոր շրջանը կ'ընդունուի 1845ի աղետալի Մեծ հրդեհով:

ՍՏԵՓԱՆ ՈՍԿԱՆ

Լեզուագէտ եւ նշանաւոր հրապարակագիր

1835ին Եղիպտոսի փոխարքայի գործակապար, մեծահարուստ եւ ընիկ Զմիւռնիացի Պետրոս Զելեպի Եռւսուփեան (Թրիէսթէ Հաստատուած վաճառական), Պալթազարեանի բարեխօսութեամբ 40,000 Փիորին կը կտակէ Մելիքութեան վարժարանի Փրանսերէն եւ անգլիերէն լեզուներու ուսուցման համար:

Յավուկի Զելեպի Եռւսուփեան, ներշնչուած հանգուցեալ մօրեղրօրը զաղափարներէն մեծ հոգածութեամբ կը շարունակէ եւ կը ասրածէ նաև Երուպական լեզուներուն ուսուցումը Հոփիսիսնեանց աղջկանց վարժարանին մէջ:

Յաջորդարար իրեւ տեսուչ կը յիշուին Տէր Մարզար Վանիանի դեցի, Անդրեաս վարժապետ, Աղարեզեան, Տէպէնեան, Զէնինիրնեան, Առաքելեան, Գուրգէնեան, որոնք փոխն ի փոխ կը պաշտօնավարեն մինչեւ 1866:

Այդ շրջանին գործունեութեան մէջ կը պահնենք աղջկային գործիչ եւ դիւանագէտ Ստեփան Ռոկեզար (Հիմնադիր եւ խմբագիր «Արեւելք» (1858) եւ «Արեւմուտք» (1859) քերքերու Փարիզի մէջ):

1846ին Գերադոյն Ժողովին մէջ Ատենապետի գեր կատարած՝ Լոդօֆեթի տիտղոսով եւ իր լեզուաղիսութեամբը միջազգային համբաւ ստացած էր: Ներհուն Փրանսագէտ՝ Փրանսերէնի եւ աշխարհաբարի ուսուման մասնաւոր ուշադրութիւն կը դարձնէ:

1860ի վերջերը վարժարանի տեսչութեան կարձ պաշտօնավարութենէն հրաժարե-

Գիտակից հայրենասէր ՏԵԿԻՆ ՖՈՒԼԻԱՆ Յ. ՅՈՎՍԵՓ ԶԵԼԵՊԻ ԵՐԻՍՈՒԹԵԱՆ
ԵՐԻՍՈՒԹԵԱՆ

ԱԶԳ. Ս. ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

լով, իզմիրի մէջ կը հիմնէ « La Réforme » Փրանսերէն թերթը։ Ասկանի յաջորդը՝ Փարիզի Մուրատեան վարժարանի աշակերտ՝ Մ. Մամուրեան՝ մանկավարժական թարմ սկզբունքներով զինուած՝ տակաւ կը բարեփոխէ վարժարանի հնամենի ուղղութիւնը։ Մեսրոպեան այդ ժամանակներուն կը բոլորէ ուրիշ արդիւնաւոր չքջան մը որ «Արծարի շրջան» կրնայ կոչուիլ։ Մ. Մամուրեանի օրով կատարուեցաւ վարժարանի յորելեանը։

Մինչեւ 1876 վարժարանի աշակերտները ձրիավարժ էին եւ ծախքերը կը հոգացուէին մեծահարուստ աղջայիններու նուէրներով։ 1877ին օրուան Տնտեսական եւ Ռւսումնական Կորհուրդները թոշակ նշանակեցին բարեկեցիկ հայերու զաւակներուն համար։

1866ին երր արդէն 61 տարուան չքջան մը բոլորած էր վարժարանը, հինին տեղ նոր չէնք մը կառուցուեցաւ Յովի. Սպարթալեանի ծախքով, Մելքեսեղեկ Եպ. Մուրատեանի շրջանին։

Մ. Մեսրոպեան վարժարանի շինութեան արձանագրութիւնը՝ քաղուած Առաջնորդարանի դիւնատան յիշատակարանէն։

« Վսեմաշուք Յովիաննէս Եֆենտի Սպարթալեան հանութեամբ Ազգին, ի հիմանց քակեալ զվերոյիշեալ վարժարանս Ս. Մեսրոպեան, իւրով ծախիւք

վերաշինեաց զայժմեան նոր վարժարանս Ս. Մեսրոպեան առաւել ընդարձակ եւ առաւել հոյակապ ի մշտնջենաւոր վայելումն Ազգիս Հայոց։ Հանդէս օրինութեան եւ բացման նոր վարժարանիս շինուալապէս կատարեցաւ ի Կիւրակէի 30 նոյ. 1886 ամին։ »

Ս. Մեսրոպեան վարժարանը ունէր իր սեփական թանգարանը, որ մօտ 2000 հատոր գիրք կը պարունակէր հայ եւ օտար լեզուներով։

Հետաքրքրութեան եւ յիշատակութեան արժանի էր Մեսրոպեան վարժարանի թանգարանին մէջ զանուազ հնութիւնը։ 1695ին Ամբոթերտամ տպագրուած «Համատարած աշխարհացյց» տախտակ մը՝ մէկ ու կէս մեթր տրամագծով՝ որ կըներկայացնէր այն ատենը ծանօթ արեւելեան եւ արեւմտեան կիսագունդերը։ Աստղաբաշխական եւ դիցաբանական նկարագրութ սքանչելիք մըն էր ան՝ վորագրել տրուած թովմաս եպիսկոպոս Վանաղեցիին կողմէ։

Թանգարանի նուիրատուններէն կը յիշուին։ Գր. Կոստանդնեան, Գր. Աբէլ Գուլասքեանց, Շարլօ Նուպարեան, Կ. Վրդ. Շահնազարեան։ Տր. Զայեան եւ Տ. Կիւլգատըն Շահումեան։ Իսկ բնագիտական գործիքները նուիրուած են՝ Գալուստ Կոստանդնեանի կողմէ։

Նորաշէն վարժարանի Տեսուչն էր Մ. Մամուրեան, որ պաշտօնավարեց մինչեւ 1889: Մ. Մամուրեանի պաշտօնավարութեան երկար շրջանը կ'ընդմիջուի յայտնի մանկավարժ Աղեքսանդրապոլսէցի ոռւսահայ Յ. Տէր Միրաբեանի քառամեայ լայց արդիւնաւոր տեսչութեամբ: Յաջորդաբար կը պաշտօնավարեն՝ Պրուսացի Գէորգ Տէր Բարբուդէմունդան (1894) Խաչիկ Գազագեան (1896), Մկրտիչ Սարեան (1898), Թովմաս Պօյանեան (1910), Գէորգ Տէր Բարբուդ (1912), Գառնիկ Բարունակեան (1918) եւ, Զմիւռնիոյ Եղեսնին ամենավերջին համակրելի եւ տարաբախտ տհօրէն՝ Անդրանիկ Կարապետեան, 1922 Մեպտեմբեր 9:

Վարժարանին համբաւեալ ուսուցիչներէն կը յիշուին՝ Ստեփան Չաքրեան, Բ. Բարսեղեան, Ա. Այմելիկեան, Ա. Տիվիրիկեան, Կ. Նաւասարդեան, Գառնիկ Սարաֆեան, Ռուբէն Որբերեան, Ա. Ամատեան և այլն:

Մեսրոպեան վարժարանի աշակերտներուն միջին թիւն էր տարեկան 4էն 500:

Իզմիրցին բազդաւոր է որ իր մէջ կարող եղած է համբել մէկէ աւելի բարերարներ ու բարերարուհիներ, որոնք օժտած են զինք թանկարժէք հաստատութիւններով:

Այսպէս՝ 1820ին հիմնուեցաւ, Յակոբ աղա Սարգիսիսեանի (Վիճննա հաստատուած վաճա-

Վաստակաւոր ուսուցիչ աշխարհաբարի եւ գրաբարի եւ հիմուտ բանասէր
ՍԱՐԳԻՍ ԱՄԱՏԵԱՆ

աւկան) ծախքով, ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆՑ աղջկանց վարժարանը Հայնոցին մէջ որ զայն կը նուիրէ Մ. Հոխիսիմէի անուան:

«Մ. Հոխիսիմէան Կարմարան Հայոց Զմիւռնիոյ;

«Զմիւռնիոցի Մէծ. Յակոբ Սարգսեան, վաճառական ի Վիեննա, իւրով արդեամբ էս կառուցանել ի վերայ ազգային զեսնոյ դպրոց աղջկանց միայնակ եւ զեղեցիկ»:

(Առաջնորդաբանի դիւնատան Յիշապակարանէն քաղուած):

Այս վարժարանը, 1845ի համայնաջինջ հրդեհին այրեցաւ եւ չորս տարի յետոյ, 1849ին, կրկնայարկ եւ քարչէն հոյակապ նոր վարժարան մը կառուցուեցաւ վեհանձն տիկնոջ՝ Յովոէփ Զելէպի Եռևութի քրոջը բարերարութեամբ՝ Տիկին Հոխիսիմէ Կոստանդնեանի ծախքով (մայր՝ Տօքթ. Կոստանդի):

Վարժարանի Երկրորդ շինութեան արձանադրութիւնն է.

Բարերարուի
Տիկին ՀՈԽԻՍԻՄԵԱՆ
Վերաշինած՝ Ազգ. Ս. Հոխիսիմեանց վարժ. ը
1849ին:

Ազգ. Երկս. վարժարաններու հայերէնի եւ
գրականութեան վաստակաւոր ուսուցիչ
Ա. Տիվրիկեան

Զինի այրմանն ի 1845. վերսին կառուցաւ նոր դպրոց աղջկանց կրկնայարեւ բարուկիր, արդեւամրժ Զմիւռնիացկ Ազնիւ Հոխիսիսկ Տիկին Դր. Կոստանի եանի, եւ կոտեցաւ Ս. Հոխիսիսկան վարժարան: Ռէշիսիկ փողոց, թիւ 106: Թուական շինութեան 1849 Փետրուար»

Խնամակալուհիներու մէջ կը յիշուին մասնաւորապէս Տիկին Վարդուիի Զիլինկիրեան, Օր. Զարուիի Վարպետեան, Օր. Թագուիի Տամկանեան, Թագուիի Էլմասեան, Տուտու Էլմասեան, Մարիամ Կարապետեան, Գայեանէ Սլվազիան, Մարիամ Ճէլէպեան, Բերսաքէ Աւագեան, Մարիամ Ալփիարեան, Թագուիի Յակոբեան, Էլիզա Տէտէեան, Սրբուիի Տիլպէրեան, Մարիամ Մամուրեան, Յուստիանէ Եսայեան եւն.:

Կրթութեան հետզետէ ծաւալումով, Հըսիփսիմեանց վարժարանի շնքը անբաւական նկատուեցաւ եւ 1884ին, ժողովրդական ընդհանուր եւ խանդավառ հանդանակութեամբ, աւելի մէծ եւ հոյակապ շնք մը կառուցուեցաւ՝ Մելքիսեդեկի օրով:

Նորակառոյց վերջին վարժարանին արձանագրութիւնն է.

«Ազգային կամօֆ եւ հաւանութեատր ի 1882 բանդեցաւ վարժարանս վասն

անձկութեան եւ հնութեանն. առ ի շինել նոր վարժարան առաւել ընդարձակ: Արդին ձեռնարկեալ և շինութիւն նոր վարժարանիս ի Զնարդ տնուանեալ փողոցի, նուիրօֆ հանգանակութեան Զմիւռնիացի ազգայնոց:

Աւարտեցաւ շինութիւն նոր վարժարանիս եւ մեծահանդիս կատարեցաւ բացումն նորին ի 6 Մայիսի 1884»:

Այս թուականէն՝ Մեսրոպեան եւ Հոփիսիմեանց վարժարաններու տեսչութիւնը միացուեցաւ: Տեսչուհիներէն կը յիշուին մասնաւորապէս Օր. Սարենիկ Հալէպլեան (Տիկին Բարթող) 1894, որ աւելի վերջ, Երկար տարիներ, Երկսեռ վարժարաններու ուսուցչութեան պաշտօնին կը կոչուի: Օր. Եսփիմէ Օսեան, 1895, Օր. Թագուիի Խանինեան, 1897, Եւլի: Ուսուցչուհիներէն Տիկին Պէյլէրեան՝ իսկ Տիկին Մելեկուիի Նաւասարդեան՝ աւելի քան երեսուն տարիներ պաշտօնավարած է միեւնոյն վարժարանին մէջ:

Հոփիսիմեանց վարժարանը ունէր այցելու եւ մնայուն վարժուհիներու եւ դասատուններու ընտիր հոյլ մը: Աշակերտուհիներու ընդհանուր միջին թիւը եղած է 300էն 400:

Մեսրոպեան եւ Հոփիսիմեանց վարժարանները, մօտ հարիւր տարուայ շրջան մը բոլորեւով, հանդիսացած են կրթութեան եւ դաստիարակութեան մշտավառ կեդրոն մը, ո'չ միայն Զմիւռնիոյ հայութեան, այլ Թրքահայատանի հեռաւոր կեդրոններուն համար, ուրկէ աշակերտներ եկած են յաճախ Զմիւռնիա ուսումն եւ կրթութիւն սատանալու:

Զմիւռնիոյ հայութեան պատիւ բերող հաստատութիւններէն մին է նաև Ս. ԼոհՍԱՀՈՐԶԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀիմԱՆԴՐԱՆՈՑը: Հիւանդանոցը նախապէս շինուած էր 1801ին: Մերօքեայ Աղուային Հիւանդանոցին դանուած տեղւոյն վրայ, հայերը յատկապէս ժանտախտաւորներու համար սպասարկութիւն մը կը կազմակերպէին: Սկիզբները այդ նոյն սպասարկութիւնը «Մահի տուն» անունն էր ստացած:

Ժամանակին ժանտախտէ վարակուածներ կիրապատ կառքերով քաղաքէն դուրս, մերձ-

Մահարձան
ՅԱԿՈԲ ՍՊԱՐԹԱԼԵԱՆԻ
1825 - 1882

ԵՐԿՈՒ ԱԶԳԱՍԵՐ ԵՒ
ԲԱՐԵՐԱՐ ԵՂԲԱՑՐՆԵՐ

Մահարձաններ՝
1922ին բանդուած

Մահարձան
ՅՈՎՃԱՆՆԻՍ ՍՊԱՐԹԱԼԵԱՆԻ
1831 - 1887

կայ ամայի վայր մը կը փոխադրուէին : Այսպէս՝
Հայ, յոյն, լտարին՝ իւրաքանչիւրը ունեցեր է
իր սեփական «Մահի տուն»ը (Մօրթաֆիա) :

Սուրբ Լուսաւորիչ Հիւանդանոցին, — Եր-
բեմնի «Մահի տան» —, ո՛ր թուականին կա-
ռուցուած ըլլալը անծանօթ է : Գիտենք սակայն
թէ Հաճի Հայրապետ անունով ծանօթ աղղային
մը անոր հիմնադիրը եղած է :

Հաճի Հայրապետի շինած միայարկ չէնքը
կը թուի թէ կը բաղկանար բարձրադիր, ըն-
դարձակ եւ օգտւէտ որահէ մը՝ Երկու կողմերը
հիւանդներու յատկացեալ ննջասևնեակներով :
Ծերերու, անկարներու, կարօտ ու անօպնական
աղղայիններու, բնչպէս նաև յիմարներու հա-
մար, շինուած էին բաժիններ : Այս պատճառու
թերեւս ընիկ զմիւռնահայեր սոյն զթասիրա-
կան հաստատութեան ընդհանրապէս «Աղբա-
տանց» անունը կուտային :

«Մահի տուն»երու (Մօրթաֆիա) Մահամա-
դալէսի բառած վայրը փոխադրուելին վերջ,
անոնք կը յատկացուէին այլեւս չքաւոր ընտա-
նիքներու ընակութեան :

1842ին Հաճի Աւետիս Էքիդեանի նախաձեռ-
նութեամբ կը շինուի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին,
Հիւանդանոցի շրջափակին մէջ :

Եկեղեցոյ Աւաղ դրան վրայ շինութեան
արձանագրութիւնն է :

«Կառուցաւ Եկեղեցիս Սրբոյն Գրիգորի
Լուսաւորչին արդեամբ համայն ժողո-
վրոցս ազգիս յառաջնորդութեան Տ.
Մատթեոսի Արքեպիսկոպոսի 1842.

Եւ այժմ նորոգեցաւ արդեամբ երկուց
պայազատացս Յակոբայ եւ Յովհաննիու
Սպարքալեանց Յառ. Տ. Մելքիսեդեկ Ծ.
Վրդ. 1879» :

1801ին, Զմիւռնիոյ առաջնորդ Մարտիրոս
Արքեպիսկոպոսի ժամանակ, ժողովրդի հանդա-
նակութեամբ շատ տեւի բաւարոյն պայմաննե-
րու մէջ, Ս. Լուսաւորիչ Հիւանդանոցին կա-
ռուցման կը ձեռնարկուի :

«Նախակառուցումն հիւանդանոցիս
եղեւ ի 1801, ի հայրապետութեան Տեառն
Դաւթի Կարողիկոսի ամենայն հայոց,
արդեամբ եւ տրով համայն ժողովրդեան
բաղայիս» :

(Յիշատակարանին բաղուած)

Իսկ 1879 թուին, «Ի հիմանց նորոգ կա-
ռուցաւ հոյակապ եւ շքեղ բան զատ-
ջինն, մի միայն արդեամբ երկուց վե-
հազն պայազատաց Յակոբայ եւ Յով-
հաննիու Սպարքալեանց» :

(Յիշատակարանին բաղուած)

Բացման հանդէսը կատարուած է 1879
Յունիսար 14ին, Մելքիսեդէկ եպս. Մուրատ-
եանի օրով:

Հիւանդանոցը շինուած էր նախկին զետնի
վրայ, ամբողջութեամբ քարուկիր, եռայարկ,
խաչաձեւ, ընդարձակ պարտէզով մը: Կը պա-
րունակէր 40 լուսաւոր սենեակներ, 120 մահ-
ճակալներով: Իր յարակից շինութիւններէն
դատ, սեղանատուն, վիրարուժարան, սպասո-
ւորներու յատուկ սենեակներ, բազնիք, մա-
սան, խոհանոց, տեսչարան, եւլն.: Աջակողմը
ունէր իրեն յատուկ մասնաւոր մատուռ մը,
ինչպէս եւ Յիմարանոցի և Սնկելանոցի առան-
ձին բաժիններ:

Մատուռին դիմացը՝ լոյն բակին միւս ծայ-
րը, կը բարձրանային Ս. Լուսաւորիչ հիւան-
դանոցը վերաշինող եւ մատուռը նորոգող դոյլ
բարերար Սպարթալեան եղբայրներու մարմա-
րէ մահարձանները, կրանիթեայ քառակուսի
բարձրագիր պատուանդաններու վրայ: Զմիւն-
ոհանայութեան ամէն տարի, Ս. Ծննդեան առա-
ջին կիրակին, հիւանդանոցի բացման տարե-
դարձին առթիւ, չքեզ հանդէս մը կը սարքէր,
փառաւորելու համար անոնց յիշատակը:

Աղջային հիւանդանոցի պլխաւոր բժիշկնե-
րու շարքին կը յիշուին վիրարոյժ՝ Տօֆք. Տիգ-
րան Սպարքալի, Տօֆք. Կոստանդ, Տօֆք. Փէշ-

Զմիւնիոյ հայ եւ օտար շրջանակներէ
յարգուած
Տօֆք. Պ. ԿՈՍՏԱՆԴ

տիմայնեան, Տօֆք Ճելէպեան, Տօֆք. Սիմոն
Սպարքալը, Տօֆք. Խաչատուրեան, Եւլն.:

Խնամակալուհիներէն յիշատակութեան ար-
ժանի են Սպարքալեաններ, Տօֆք. Ճելէպեան,
Յովիկ, Գալուստեան, Գէորգ Քէշիշեան, Եփրեմ
Գասպարեան, Վաղարշակ Ռոկանեան, Յովիկ.
Բաբազեան, Նազարէր Զամպագնեան, Մագ-
սուտ Պօղոսեան, Տիկին Լիւսի Շապարօֆ,
Պերսուի Տիլսիզեան, Մարիամ Ճելէպեան,
Սրբուի եւ Էպրուի Աւագեաններ, Տիկ. Խս-
եմնտէրեան, Գայեանէ Պասմանեան, Օր. Ա-
րուսեակ Սարաֆեան, Մարի Սիմոնեան,
Մ. Զմիւնիակէսեան, Եւայլն:

Զմիւնիոյ բաղմարդիւն աղջային ուսում-
նարաններու. ՊՕՅԱՇԵԱՆ (տղոց) եւ Տէ՛ր ԲՄՐ-
ԹՈՂ (աղջկանց) Փրանսական վերջին մեթոսով
դպրոցներու կողքին, կը փայլէր ՊԱԳՐԱՇԵԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԻԶԵՋԲ, ուր կը յաճա-
խէին զրեթէ մեծ մասամբ անվճար երկսեռ մա-
նուկներ:

Այդ առթիւ յիշատակութեան արժանի է
Զմիւնիոյ հայ մեծ բարերարներու շարքին,
Պազրինեան գերդատանը:

1904ի ընթացքին, Ռւսումնական Խորհուր-
դին թափած ջանքերովին էր որ կարելի եղաւ
վարձու տան մը մէջ երկսեռ մանուկներ հա-
ւաքել եւ բանալ ԱԶԳ. ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԻԶԵՋԲ: Դրժ-
բաղդարար պատշաճ չէնքի մը պակասը պատ-
ճառ կ'ըլլար որ անոնք տեղէ տեղ թափառէին:
Դաստիարակչական դործին այս թափառական
վիճակին ի տես՝ 1908ին, Պիտրոս Պազրինեան
բարեսէր ընտանիքը ամենայն առաստաձեռնու-
թեամբ Մանկապարտէզի համար չէնք մը զնեց,

Տօֆք. Տիգրան Յ. Սպարթակի
վիրարոյժ,
Փարիզի Բժշկական համալսարանին

Պ. ՄԱՐԿՈ ՊԱԳԻՋԵՍՆ
Զմիւնիոյ Վերաշինաց Միութեան
«Հովանաւորող Յանձնախումբ»ի անդամ

նորոգեց, կահաւորեց և աշակերտութեան հանգիստը ապահովեց, Հայնոցին մէջ՝ 1000 սոկին աւելի ծախսելով։ Ռւսումնական Խորհուրդը՝ իրեւ երախտագիտութեան ապացոյց՝ ուզեց բարերարին անուամբ մկրտել նորաշն Մանկապարտէզը։ Այսպէս՝ Պագրինեան Ազգային Մանկապարտէզի սեփական չէնքը՝ Ս. Մեռուպեան վարժարանի և Ս. Ստեփանոս Եկեղեցին մօտիկ՝ հաղարաւոր փոքրիկներու մայրենի լեզուն պիտի քանդակէր։

Ասոնց կարգին, անկարելի է հրճուանքով չյիշել Պագրինեան նազարէթի կտակը՝ որ 2000 սոկիի կալուած կը զնէ Ազգին արամագրութեան ներքեւ, անոնց հասոյթով, Մեսրոպեան և Հոփիսիմեան զոյտ ազդային վարժարաններու յառաջադէմ շրջանաւարաններէն Երեքական հողի զրկել Եւրոպա, իրենց ուսումն կատարելագործելու և մասնագիտական դարդացում ձեռքբերելու համար։

Մինչեւ 1880 թուականները, հայերը իրենց թաղումները կը կատարէին Ս. Ստեփանոս Եկեղեցոյ պարտէզին մէջ։

1882ին, Գան Զէշմէի մօտերը, Իդմիրի հայութիւնը ընդարձակ հող մը կը զնէ Մէլասի հովանուտ հովտին մէջ, ուր կային դանաղան հասարակութեանց գերեզմաններ։ Այս զերեղ-

Պ. ԹԱԳԻՈՐ ՊԱԳԻՋԵՍՆ
Բարեկամ և Հայաստանի եւ սրոնի նուիրած քանկարժէք արծար բաժակ մը Հայաստանի Փութպոլիստներուն։ 5000 ֆր.ի գումար մը տրամադրած՝ Լէօ-ի «Թրքահայ Յեղափոխութեան Գաղափարաբանութիւն» գրքին հրատարակութեան։

Միութեանս «Հովանաւորող Յանձնախումբ»ի անդամ։

մանասունը ծառուղիներով թաղամասերութաժնուած էր։ Հոն կը զանուէր Ս. Գէորգ Սուլթանեանի ծախքով կառուցուած Ս. Յարութեան մատուսը։ Հայ մեսելաստանի զարդարուն շիրիմներէն ոմանք գործն էին ճարտարարձանագործ Յակոբ Փափակեանի։

Հոս թաղուած են և մահարձաններ ու տապանաքարեր ունին՝ Երգահան Տիգրան Չուհանեան, հրապարակագիր Ստեփան Ռուկան, իրաւագէտ Գէորգ Պուսլի, Մկրտիչ Սարբեան, Տիգրան Չուհանեան, Գր. Շահինեան, ուսուցիչ գրագէտ եւ հրապարակագիր, Մատթէոս Մամուրեան եւ Փանթէզիս Յարութիւն Ալփիար, եւն։

ԱՐՈՒՄՈՉԱՆՆԵՐ. — Ինչպէս ամէն մեծ քաղաք՝ Զմիւնիա ալ ունէր զինք շրջապատող արուարձանները։ Իւրաքանչիւրը օժտուած՝ իւրեն յառուել մշակոյթի առաւելագոյն մակարդակով։

Զմիւնիոյ ճիշդ դիմացի կողմը, կէս ժամ

Հեռաւորութեամբ (շոգենաւ կամ շոգեկառք), կը դտնուէր զեղեցկատեսիլ Գօր Տէլիօն, ուր օր ըստ օրէ բազմութեան թիւր կ'աւելնար, եւ, ծովեղերեայ իր դիրքին բերմամբ առաջին տեղը պիտի դրաւէր, եթէ Զմիւռնիոյ 1922ի մահամփիւռ աղէտը յանկարծակի չկասեցնէր դուարթքաղաքին եռուղեոր:

Հոն կար եկեղեցի մը՝ կառուցուած 1871-ին՝ ծախսը գոյացած նուիրատութիւններով, մկրտուած՝ Ս. Աստուածածնայ անուամբ: Անոր շրջափակին մէջ կը դտնուէին երկու կըրթական հաստատութիւններ: մէկը Սահակեան-Վարդուկեան երկուու վարժարանը, հիմնուած՝ 1897ին, Աւետիս Աւետիքեանի կողմէ, իրր յիշատակ իր ծնողքին: Միւսը՝ ճիշդ անոր կից, Զաքրեան Մանկապարտէզը, այսպէս կոչուած՝ իր հիմնադրին անունով: Վարժարանին դետինը նուիրած է Միհրան Խիլիքնեան:

Ասոնց հետ կարելի է յիշել նաեւ արուարձանին գերեզմանատունը:

ԳԱՐԱԹԱԾ՝ ծովեղերեայ դիւզ մը, ունէր իր եկեղեցին, հիմնուած 1863ին եւ նուիրուած՝ Քրիստոսի սպայծառակերպութեան: Գիւղը ունէր նաեւ իր երկուու վարժարանն ու մանկապարտէզը:

ԿԵՇԹԵՓԵՇՆՈՅՆՊԷՇ ծովեղերեայ, Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիով, հիմնուած՝ 1870ին: Սենեակ մը՝ որ կը դտնուէր եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ, Մանկապարտէզի մը դերը կը կատարէր:

ՊԲՌՆՅՎԱՇ Երեւման Ս. Խաչի իր եկեղեցիով, հիմնուած՝ 1883ին: 1893ին նոր հողի մը դնումով՝ գերեզմանատան մը համար, ուր առաջին թաղուողն է եղած Գրիգոր Մսերեան, Զմիւռնիացի դրագէտը: Այս թուականէն առաջ ունեցած են ուրիշ գերեզմանատուն մը հետադային սեփականութիւն դարձած է կաթոլիկներուն:

Իսկ Զմիւռնիոյ շրջանները Այտըն, Մանիսա, Գրըգ -Աղան, Էօտէմիշ, Եւն. բարդաւած կեանք կը բոլորէին:

Մեսրոպեան եւ Հռիփսիմեանց կրթական հաստատութեանց կողքին, Զմիւռնիոյ հայ հասարակութիւնը ունեցած է նաեւ անցեալին մէջ դանաղան կրթական եւ բարեսիրական այլ հիմ-

ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

Հայ գրականութեան վաստակաւոր դեմքերէն Հեղինակ՝ Թրնս - Հայ նուպարեան բառարանի:

նարկութիւններ, որոնք իրենց օդաշատ երկարամեայ գործունէութեամբ կարեւոր դեր մը խաղացին հայ կեանքի մէջ:

ՍԻՒՆԵԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1841-1845, 1879-1880) —

1841ին՝ Անդրէաս վարժապետին թելաղ-րանքներով՝ Մեսրոպեան վարժարանի խումբ մը նախկին աշակերտններ կը հիմնեն յիշեալ նշանաւոր ընկերութիւնը, Զմիւռնիոյ եւ շրջակայ թեմերու մէջ դպրոցներ բանալու նպատակով: Ազգայիններու դրամագլուխով կը յաջողին դպրոցներ բանալ ԱՅՏՆ, ՊԱՅՏՆՏԸՐ, ՄԱՆԻՍԱ եւ ՄԵՆԵՄԵՆ: Սակայն 1845ի հրդեհը կը դադրեցնէ մեծ թափով սկսուած գործը:

Տարիններ յետոյ, քանի մը մտաւորականներ՝ Գարեգին Բաբագեան, Մ. Ալփիարեան, Բժ. Պ. Կոստանդեանի, ի մի ժողուրւելով, կը վերակազմէն «Սիւնեաց Ընկերութիւն»ը: Դրժբաղդաբար ասոր ալ կեանքը Երկար չէ տեւած:

ԱՐԱԳԱԾՈՒՆԵԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1843-1846): Մեսրոպեան վարժարանի փայլուն շրջանին կը կազմուի այս ընկերութիւնը՝ նոյն նպատակաւ: Ազգին օդաշակար հրատարակութիւններու համար՝ տպարան մը կը հիմնէ՝ ուր կը հրատարակուի Խաչատուր Յ. Մելիքսելումեանցի խմբագրութեամբ «ՀԱՅՏԵՆԱՍԱՐ» շաբաթաթերթը՝ քաղաքական, բանասիրական եւ առեւտրական: Երկար չի տեւեր սակայն ընկերութեան կեանքը: Նիւթական դառն պայ-

մաներու մէջ վերջ կը դոնէ իր գործունէութիւնը:

ՀԱՇՏԵՆԻՑ ՄԵՌԻԹԻԻՆ, նոյն բազզին արժանացած՝ հրատարակած է կիսամսեայ թերթ մը՝ (1861-1863) «Միութիւն Հաշտենից» անունով:

ԱԴՐԱՍԱՍԻՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒԻՆ.՝ (1861-1894). Յիշեալ հաստատութիւնը կարելի է նըկատել Զմիւնիոյ մարդասիրական ընկերութեանց ամենազեղեցիկ արտայայտութիւնը: Ան կրցաւ երկարամեայ կարեւոր զեր մը խաղալ: Հիմնուած՝ 1861ին, հարուստ տասր անձերու նախաձեռնութեամբ՝ որ յետոյ հասած է անբազզատելի թիւի մը:

Իր դիմաւոր նպատակն էր չքուոր հիւանդներու զեղ և բժիշկ մատակարարել, աջակցիլ բարոյապէս և նիւթաղէս ըլլայ տեղացի, ըլլայ պանդուխու աշխատաւորներու թշուսու վիճակին: Իր կոչումին պիտակից՝ խաներու անկենը հեծող և մորթաքիայի շրջապատը բնակող հազարաւոր թշուսու սնուանիքներու օդնութեան հասնելով:

Հիմնազիր անդամները անհրաժեշտ օժանդակութիւններ ընելէ տարի մը վերջ, իրենց մէջ սոսորակեցին հետեւեալը, որ տեսակ մը հակիրճ ծրադիր ալ էր միանդամայն:

«Սորբազրեալ անդամներ Ադրատասիրաց Բնիկերութեան, բարեպաշտական նպատակով մը ուզելով ազգերնուս մէջ հիւանդանոցէ դուրս գտնուած անկար հիւանդները ըստ կարի խօսմել, կը խոստանամ որ եւ իցէ պարագայի մէջ թէ Բնիկերութիւնը կարող ըլլայ սոյն նպատակին համար բաժանորդութիւն գտնել թէ ո՞չ եղած ծախքը վճարել մեր բակէն երէ բաժնորդութիւնը չը բարէ կամ բնաւ չը գտնուի»:

«Բնիկերութեան ընելու ծախքը հետեւեայները պիտի ըլլան:

Ա.՝ Բժշկին տարեկան ծախս:

Բ.՝ Առնուած դեղերուն ծախքը,

Գ.՝ Հիւանդաց այլ եւ այլ պիտոյից համար եղած ծախքը, ըստ կարողութեան ընկերութեան:

Դ.՝ Մասնաւոր ծառայի մը տարեկան վարձքը:

ՌՈՒԲԵՆ ՈՐԲԵՐԵԱՆ
Բանաստեղծ եւ ազգագործիչ

«Ասուցմէ դուրս երէ պարագայ մը պատահի որոյ համար Ընկերութիւնը յարմար տեսմէծախս ընել իւր նպատակին նկատմամբ Ընկերութեան ամբողջ անդամոց հաւանութեամբը կ'որոշուի»:

«Սոյն դաշնագրին ուժը պիտի տեսէ մինչև 1863 Մայիս 1»:

«Եզմիր 1 Մայիս 1862:»

Նախաձեռնողներ, Ս. Զելիկ, Պ. Պերկամալեան, Գ. Մ. Յանյեան, Գ. Վեմեան, Գ. Մ. Եսայեան, Պ. Ա. Միրզա Վանանդեցի, Ա. Թ. Զելիկեան, Պողոս Կ. Տիլպերեան, Ս. Աւետիքեան, Յակոբ Մարկոսեան:

Հասոյթի աղբիւրներն էին, — բաժանորդագրութիւն, նուէրներ, ոպարահանդէսներ, և եկեղեցւոյ գանձանակներէն զոյացած գրամը:

Դժբաղզարար սակայն այս Միութիւնն ալ, ինչպէս ամէն բան որ վառքի զաղաթնակէտին հասած է, իր մայրամուտը կը տեսնէ, այնքան բեզուն, զմայլելի գործունէութենէ մը վերջ:

ԱԴՐԱՍԱՍԻՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1896 - 1922):

Աղքատասիրաց ընկերութիւնը կը դադրէր գոյութիւն ունենալէ երախտիքի արժանի գործունէութիւն մը ունենալէ վերջ: Բոլորովին նոր պայմաններ ստեղծուած էին ու դաւաներէն զէտի Զմիւնիա կը հասնէր, վախստական հայերու անծայրածիր զաղթականութիւն մը: Այս թշուասութեան վիճակը որ հիւանդութիւններու եւ այլ ընկերային ախտերու զոհը կրնար գարձնել ամբողջ զաղթականութիւն մը՝ չէր

Կրնար երկար տևել, առանց իրեն վրայ հրաւիրելու, հայրենաբազծ երիտասարդութեան մը ուշագրութիւնը։ Նախկին ընկերութեան դադարումէն հաղիւ երկու տարի յետոյ, ծնունդ կ'առնէր ուրեմն՝ 1896ին Աղքատախնամ Ընկերութիւնը։ Ասոր նպատակն ալ ուրիշ էր. աւելի լայն հանդամանքով, ոչ միայն կը փութար աջակցիւ անհրաժեշտ պարագաներու մէջ, այլ եւ իր կարելին ի զործ կը զնէր դրամագլուխ ստեղծել դադթականներու զործ հայթայթելու համար։ Մինչդեռ նախկին ընկերութիւնը ծնունդ էր մարդկային զգացումներու, հոս, աղդասիրական պարտականութիւն մը եւս կը լրացուէր։

Այս Միութեան կատարած գերը, լրացուցած աշխատանքը, ունեցած բազմապիսի օգտակարութիւնները այնքան մեծ եղած են, որ ոչ միայն զոհունակութեան արտայայտութիւններ այլ եւ քաջալերանքի յենարաններ իրեն օժանդակ հանդիսացած են բարոյապէս թէ նիւթապէս։

1898ի Սեպտեմբերին, Ազգային վարչութեան Քաղաքական Ժողովը իրքեւ գնահատանքի արտայայտութիւն 4600 զրուցի զումար մը տարեկան կը յատկացնէ Աղքատախնամին։ Առաջնորդարանի Մնառուկէն։ Այս ձեւով, Աղքատախնամն ալ կը նկատուի օժանդակ մարմին մը Տնտեսական Խորհուրդին՝ որ որոշ չափով կը թեթեւնայ աղքատներ խնամելու իր պարտականութենէն ու Գործը աւելի լայն համեմատութիւններ կըստահայ։

Տնօրէն Խորհուրդի անդամները եղած են Յովհաննէս Էլմասեան, Տիգրան Տօնիկեան, Մ. Մինասեան, Ռուբէն Որբերեան, Ա. Շերունեան, Տիրան Գասպարեան, Յ. Ահարոնեան, Ե. Կիւրինեան, Ա. Պարտիզանեան, Յ. Ռւնեան եւ Մարգար Միրզա։ Այս վերջինը յետին չառաւիշը Վանանդեցիներու, կտակ մը թողուցած է իր քրոջ Տիկին Մարի Որբերեանի, Տէր եւ Տիկին Որբերեաններու միջոցաւ հաւասար չափով տրամադրելի Իդմիրի բարենպատակ հաստատութիւններուն, Ա. Ստեփանոս եւ Ա. Լուսաւորիչ եկեղեցիներ, Հայ որբանոցներ, Աղդային Լուսաւորչեան Հիւանդանոց եւ Մեսրոպեան վարժարան։

ԳԱՐԵԳԻՆ Յ. ԲԱԲԱՋԵԱՆ
Ազգային գործիչ
Հիմնադիր Հայ Ընդերցատան

ՀԱՅ ԸՆԹԵՐՑԱՑՈՒԻՆ (1868 – 1922) – Հիմնադիր՝ Գարեգին Յ. Բաբաջեան։ Զանազան թարթագումներէ վերջ կը յաջողի ունենաւ իր առանձին շնչքը՝ Ս. Ստեփանոսի պարտէզ – գերեզմանատան մէկ անկիւնը։ Հոն կը փոխադրէ նաև իր ընթերցման սրահը՝ 3000 հատոր պարունակող իր գարաններով։

Հայ Ընթերցատան նիւթապէս եւ բարոյապէս պաշտպան հանդիսացած են։ Յակոբ Եւ Յովհաննէս Սպարքալեաններ, Տիկին Տիրուհի Պետրոս Եռւուփեան, Թագւոր Փաշա Յակոբեան, իր եղբայրը՝ Մարգար Յակոբեան, Յովհակի Չելեպի Եռւուփեան, Եսայեան եղբարք, Գէորգ Եւ Ղուկաս Էֆէնտիններ, Մատքես Պալեօգեան, Կարապետ Արապեան, Յովհաննէս Բարագեան, եւլն։

Հայ Ընթերցարանը օժտուած էր մտաւորական բարձր կարողութիւն ունեցող ծանօթ անձնաւորութիւններով։ Գրիգոր Զիլինկիրեան, Գր. Մաերեան, Աղարօն, Ավագլեան, Եսայեան, Գալուստ Մարկոսօն, Եւլն., որոնք իրենց աշակցութեամբ տաք մթնոլորտ մը կը ստեղծէին եւ կ'ամրապնդէին հաստատութեան հիմերը։

Սկզբնաւորութեան՝ Ընթերցատան մէջ պիշտային հաւաքումներ տեղի կ'ունենային խորհրդակցելու համար զանազան ուսումնասիրական նիւթերու վրայ։ Աւելի վերջ, շաբաթը մէկ երկու անգամ ատենախօսութիւններ սկսան կատարուիլ։ 1879ին Երկուու վարժարաններու տնօրէն Համբարձում իփէքնեան զասախօսած է նիւթ ունենալով «Թէ ի՞նչ պէտք է ըլլայ»

Զմիւնիոյ վարժարանաց նպատակը եւ որո՞նք են այդ նպատակին հասնելու միջոցները»: Մ. Մամուրեան՝ «Տնտեսական գիտութեանց վրայ», «Թէ հայ մանկտին օտար վարժարաններ յաճախելով, օգո՞ւտ թէ վնաս ունի ազգին», «Զմիւնիոյ հայ հասարակութիւնը օտարաբընակ հայ հասարակութեան նկատմամբ յառաջադէ՞մ է թէ յետադէմ», եւն . : Առենախօսած են նաև Սրուանձտեանց, Սարդիս Պալապանեան, Գալուստ Մարկոսօֆ (Փրանսերէն լեզուով), Աղաթօն, եւ Օրիորդ Վէստի՝ հայ կիներու բաղմութեան տոջեւ, ուր, յաճախ, տեղի չդոյութեան պատճառաւ, հաւաքայթները տեղի կ'ունենային Հոփուխմեան վարժարանի ընդարձակ սրահին մէջ: Հայ Ընթերցատան 25ամեայ յորելեանը կատարուած է մեծ շուքով, 1894 Փետր. 6ին: Կրթական եւ մշակութային տեսակետով խիստ կարեւոր գեր կատարած է այս հիմնարկութիւնը Զմիւնահայ պատմութեան մէջ:

ԱՆՉՆՈՒԵԲ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1873 – 1882) . Հիմնուած՝ պանդուխու եւ անուս աղղայնոց ուսում ջամրելու նպատակաւ: Ընկերութիւնը իր տարեկան ծախքը կը հողար՝ անդամներու բարոյական ու նիւթական օժանդակութենէն զատ, նուիրատուութեամբ եւ թատերական ներկայացումներով: Կը լիչուի 1880 Յուլիս 14ին Պ. Ե. Մ. Զափրաստինան գերասանական խումբի ներկայացումը՝ ի նպաստ Ընկերութեան:

ՏԻԿՆԱՆՑ ՀՈԳԱՏԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1879 – 1893): Մոյն օգտաշատ ընկերութիւնը մօտաւորապէս 16 տարուան բեղուն չքջան մը բոլորած է, Մելքիսեդէկ Եպս. Մուրատեանի օրով: Իր նպատակն էր Աղդ . զոյր վարժարաններու աղքատ աշակերտութեան զգեստ եւ զառադիրքեր հայթայթել ինչոք եւ ձեռադործ սորվեցնել սահունիներու: Պատրաստած է վարժուհիներ չքաւոր աղջիկներէ, նորողած է նորակառյց Հոփուխմեան աղջկանց վարժարանը: Իր ջանքերով նմանապէս դպրոցը օժտուած է պրադարանով մը՝ որուն նուիրատուն եղած է մեծ բարերար թաղւոր Սպարթալեան: Սահակ Աւետիքեան եւ Տիկին Հոփուխմէ կոստանդեան բերած են իրենց մատնակցութիւնը:

Հոգատար Ընկերութիւնը իր կեանքի ամսող տեսողութեան մեծ վատահութիւն ներշն-

ՏԻԿԻՆ ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ
Հիմնադիր-ատենապետուհի Տիկինաց Հոգատար
Անկերութեան (1879 – 1893)
ապա՝

չած է Զմիւնահայ հասարակութեան, եւ վարձատրուած՝ տնոր լիաստ եւ մշտառեւ նրապատճերով:

ՏԻԿՆԱՆՑ ՀՈԳԱՏԱՐ – ՈՐԲԱԽՆԱՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1893): Նախ ՈՐԲԱԽՆԱՄը ինքնին կազմուած էր 1891ին: Հիմնարկութիւնը կը պարտինք Աղդ . Հոփուխմեանց վարժարանէն դեռահաս տասնի տափ սահունիներու: Երեք տարի կազն ի կազ՝ նոյն իսկ պաշտօնական մարմիններու հայածանքին կ'ընթարկուի: 1893 Աղըիլ 1ին, ՏԻԿՆԱՆՑ ՀՈԳԱՏԱՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆը, զովելի իրատեսութեամբ, որբասիրաց ձեռնարկին սատարելու մոօք՝ կը միանայ նորակազմ ՈՐԲԱԽՆԱՄին՝ ծնունդ տալով ՏԻԿՆԱՆՑ ՀՈԳԱՏԱՐ – ՈՐԲԱԽՆԱՄ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ: Հիմնած է որբանոց մը՝ ուր պատրուպարուած էին որբունիներ՝ Տաճկահաստանի զանազան քաղաքներէն՝ Կարին, Խարբերդ, Ակն, Էվերէկ, Արարկիր, Աղերդ, Տիգրանակերտ եւ Մուշ: Իրեն նպատակ ունէր նախնական կրթութեամբ մը զաստիարակել եւ անսնցմէ ընդունակներն ալ ուսուցչութեան պատրաստել:

Որբանոցը՝ նախապէս ցերեկեայ, տարի մը վերջ կը վերածուի զիշերօթիկի: Այս հաստատութիւնը իր բատուկ չէնքն ունենալու բախ-

տին արժանացած է Տիկին Մ. Պալիօղեանի առատաձեռնութեամբ :

Գործոն անդամներէն մասնաւորաբար կը յիշուին, Տէր Յարութիւն ժհ. Եղիվարդեան, Աւետիս Տիվրիկեան, Օր. Լուսի Տիլապէրեան, Օր. Ազնիւ Ալբունեան, Վարդուհի Զիլինկիրեան, Եւֆարիս Սվագլեան, Խոկուհի Աղազարեան, Օր. Մերսետէս Զմիւնակէսեան, Մարքա Պէրկամալեան, Մարինա Պազրինեան, Մարիամ Սիվրիսարեան, Խոկուհի Թօֆարլեան, Քրիստին Յակոբեան, Զայէլ Միմոնեան, Առաջին Գույզումնեան, Մարի Միմոնեան, Մարի Արապեան, Լիւչի Պարտիզանեան, և այլուն .

ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆՑ ԿՐԹԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1881 – 1922) : Առաջին հիմնագիրներ՝ Օր. Խոսրովուհի Քէօլէեան, Սրբուհի Զաքըրեան, Մարիամ Հիւսենեան, Վերոնիկա Քէշիշեան, Զապէլ Սվագլեան, Վերգինէ Էլմասեան, Տիրուհի Հալէպլեան, Սրբուհի Գարագաշեան եւ Սրբուհի Շահումնեան : Հիմնուած է կրթութիւն եւ ուսում տարածելու նորատակով : Կը յաջողին բանալ իրենց մանկապարտէզը որ կ'ըլլայ Զմիւնահայութեան առաջին հաստատութիւններէն մին՝ այս տեսակին մէջ : Բացումը կատարուած է Հանդիսաւորապէս 1888 Մեկտեմբեր 12ին : Հայոց թաղին (գետեզերք) կեղծոնք Մանկապարտէզի վասուառը սեպհական շնչքը նուիրատուութիւնն էր Զմիւնիացի եսայեան եղբայրներուն :

Նորատակ՝ 4էն 7 տարեկան մանկանց հիմնական դաստիարակութիւն եւ միանդամայն ազգային վարժարաններու համար ընտիր աշակերտներ եւ աշակերտուհիներ պատրաստել :

Կրթասիրաց Ընկերութեան անդամուհիններու շարքին՝ Տիկին Մարիամ Վէմեանի անունը կը յիշուի :

Մանուկներու թիւը կը հասնէր մօտաւորապէս 150էն 200ի : Կրթասիրաց մանկապարտէզը ունէր անթոշակ 40 – 50 աշակերտներ որ թրքահայաստանի այլեւայլ կողմէրէն Զմիւնիացաղթող թշուառ ընտանիքներու զաւակներ էին եւ կը վայելէին տմէն խնամք այս օդտակար հաստատութեան մէջ :

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱԿՈՒՄԲ, հիմնուած՝ 1886ին Սպարթալեանի, Եսայեանի եւ Պալիօղեանի շանքերով :

ԱԻՍՈՒՄՆԱՍԵՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, հիմնուած՝ 1887ին : Եպատակ՝ Մէսրոպեան եւ Հրուիփսիմեանց վարժարաններուն փայլուն շրջանաւարտներէն երկուական հոգի Եւրոպա ուղարկել ուսումի համար :

Եւրոպա ուղարկուած են առաջին անգամ կատարելագործուելու համար, օրիորդք՝ թագուհի Երկանեան, Վասվառէ Մկրտիչեան (Մօնրելիէ) եւ թագւոր Միքայէլեան (Թուլուղ) ուսուցչութեան պատրաստուելու համար :

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԳՐԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, հիմնուած՝ 1891ին, որ յետոյ կոչուած էր նուե Երիտասարդաց Քրիստոնէական Միութիւն. Բացած է կիրակնօրեայ եւ գիշերային դասանդութիւններ հայ անուս եւ թերուս Երիտասարդներու համար :

ԱՐՈՒԵՍՏԱՆՑ, հիմնուած՝ 1895ին, հիմնադիր Կարապետ Արապեան : Այս Միութիւնը մասնաւոր շէնք մը կառուցած է ձեռարուեստ սորվեցնելու համար Հայերուն ունէր հիմնութեան, թիֆեզագործութեան եւ կօչիկ նուիրելու : 1897ին վարժարանի աշակերտուհինները նուազահանդէս մը կը սարքեն, ի նպաստ ազքատ սանուէիններու, որ բարոյական ու նիւթական մեծ յաջողութիւն ունեցաւ : Ի վերջոյ ընկերութեան անձուկ վիճակը կը թողու բարի վարուց տարուան մը յիշատակը :

ՆԵՐՍԵՒԵԱՆ ՈՐԲԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1897) : Միշտ հայ ժողովուրդի թշուառութիւնը թեթեւցնելու առաջադրութեամբ, խումը մը Երիտասարդներ, 1897 Մարտ 30ին հիմնեցին Որբանոց մը : 10 տարուան չափ յարատեւած : Նոյն ամիսը զթասէր ազգայիններու զումարներով զաւառներէն կը բերուին 19 Տիգրանակերտցի որբեր : Հետպհատէ Հայաստանի զանազան քաղաքներէն բաղմաթիւ որբեր բերել արւած է խնամելու եւ զաստիարակելու համար սոյն մարզասիրական յարկին տակ, նոյնպէս Պալիօղեանի նուիրած տան մէջ :

ՎԱԵՄ. ԶԱՐԵՀ ՊԵՅ ՆՈՒՊԱՐ
Նախագահ Հ. Բ. Բ. Միութեան
եւ

Հովհաննորոդ Յանձնախումբի անդամ

Որրասիրաց Ընկերութեան Հիմնադիր անդամներ, Աւետիս Տիվրիկեան, Հայրապետ Շահնշամ, Արմենակ Մինասեան, Թագուր Մաղաքեան, Տիրան Գասպարեան, Պետրոս Եսանեան, Ռուբեն Որբերեան, Յովհաննես Գ. Բաբազեան, Յովհաննես Ս. Աւագեան, Յովհաննես Շահինեան, Յովհաննես Տէրպետերեան եւ Ստեփան Սիմոնաքեան:

Զմիւռնիացիք՝ 1908էն սկսեալ, Օսմ. Սահմանադրութեան հոչակումով, վերազարթնումինշաններ ցոյց կուտան:

ՊԱՇՏՈՆԵԻՑ ՄԻՈՒԹԻԻՆ, Նպատակ՝ պաշտօնեաններու բարոյական ու նիւթական վիճակը բարւոքել: Խումբ մը արուեստասէրներ հիմնեցին ՔՆԱՐ ընկերութիւնը՝ երաժշտութիւնը հայոց մէջ զարգացնելու մտօք: ՈՐՍՈՐԴԱՅ ԱԿՈՒՄԲը որսորդութիւնը յառաջ տանելու նպատակաւ: ՈՐԲԱԽՆԱՄ ՏԻԿԻՆՆԵՐՈՒ ՅԱՆՉՆԱՖՈՂՈՎ՝ որու միակ նպատակն էր Կիլիկիոյ որբերուն եւ այրիներուն անմիջապէս օժանդակել: Հ. Բ. Բ. Միութիինը, ՀԱՅՈՒՀԵԱՅ ԸՆ-

ԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆ ու ՀԱՅՈՅ ՄԻԱՅԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ կ'ունենան իրենց Մ.-Ճիւղերը իզմիւրի մէջ, որոնց առանց բացառութեան; ամէն զասակարգի հայեր՝ հարուստ թէ աղքատ, մէծ եւ փոքր կը մասնակցէին խանդավառութեամբ:

Ա. Բ. Տ. Ա. Հ Մ Ա. Ն :

ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ ԶՄԻՒԹՆԱՀԱՅ ՄԻՈՒԹԻԻՆ, Հիմնուած՝ 1922ին : Զմիւռնիոյ աղէտէն անմիջապէս վերջ՝ արտասահմանեան մարդերուն մէջ կը կազմակերպուի «Միացեալ Նահանգաց Զմիւռնահայ Միութիւն»ը: Նպատակ՝ աջակցիլ բարոյապէս եւ նիւթապէս աղէտէն վերապրող՝ Յունաստան աղաստանած Զմիւռնիացի հայրենակիցներուն:

Կ'օժանդակէ այրիներուն, կը դաստիարակէ որբեր եւ Սելանիկի մէջ շատ մը աղէտեալ ընտանիքներ՝ ինքնարաւ վիճակի կը հասցնէ:

Միութեան կը նախաղահէ Ամերիկայի Առաջնորդական Տեղապահ՝ Գերապատիւ Մամբրէ Եպիսկոպոս Գալֆաեան, Ատենապետ՝ Տիկին Մատի Ճիհանչահ, Ատենապետ՝ Գառնիկ Կարապետեան:

ՎԵՐԺԵՐՈ Միացեալ Նահանգներու Զմիւռնահայ Միութիւնը որդեգրած ըլլալով՝ «ՎԵՐԺԻՆԱՅ»ի միեւնոյն ծրագիրը, 1935 Նոյեմբեր 9 ամսաթիւ նամակով, կը հետաքրքրուէր իմանալ, թէ այս խիստ կարեւոր ծրագրի իրականացման համար, Ֆրանսայի մէջ 1934ին ծընունի առած՝ Զմիւռնիոյ եւ Նրգաններու Հայրենակցական վերաշինաց Միութեան Կեդր-վարչութեան կողմէ ի՞նչպէս եւ ո՞րպիսի քայլ մը առնուած է, որպէսզի «ՆՈՐ ԶՄԻՒԹՆԻԱ» աւանի վերականգնման՝ ամերիկահայ իզմիրցիներ համազործակցէին, յաւերժացնելու Խ. Հայաստանի մէջ, երբեմնի աղդային այդ մէծ ոստանին անունն ու յիշատակը:

Զմիւռնահայութիւնը քէւ ինքնին զադուր՝ Մայր-Հայրենիքի ծոցէն փարսխներով իեռու, բարեսիրական ու կրթական, արուեստի եւ մշակոյթի յառաջդիմութեան գաղափարներով սնած՝ կրցաւ մշտական սէր ու գուրզուրանի ստեղծել, պատսպարելով իր մէջ եւ խնա-

մելով անձնուիրաքար գաւառացի տառապեալ պանդուխտ հայ բեկորներ։ Այս առթիւ պարտականութիւն կը զգանիք յիշառակելու մեր «Յուշամատեան» մէջ Զմիւռնահայ քարերներու, կազմակերպիչներու անմոռանալի անունները, որոնիք իրենց ազգօգուտ ձեռնարկներով սատարած են Զմիւռնահայ զադութիւ վերլիքին։

Դժբաղդարար, 1922ի ահաւոր փլուզումէն ազդուած՝ Խզմիրցին ալ շատ պարզ էր որ անխուսափելիօրէն պիտի ենքարկուէր միեւնոյն դժբաղդ նակատազրին։ Մնայուն բնակալայրէ զուրկ՝ 14 տարիներէ ի վեր սին յոյսերով կը տարուքերի սփիւռքի մէջ։ Անցեալի քարեսիրական եւ ընկերային առաջինութեանց առաջնութիւնը շահող Խզմիրցի՞ն է որ և Հայաստանի մէջ պիտի զլանայ այժմ ԿԱՌՈՒՑԱՆԵԼ ԻՐ ՓՈՔԲԻԿ ԱԽԱՆ։

Նորակառոյց Զմիւռնիան պիտի վերաբարձրծէ ընդմիշտ, հինաւուրց Զմիւռնիոյ փլատակներու տակ քաղուած, մեր դարերու փառապանծ պատմութիւնը։

Երէ ուզենիք կրօնոնիք վերակենդանացնել գանոնիք։

Զմիւռնիացիք, կրքական եւ քարեսիրական ընկերութեանց կողքին ունեցած են մանաւանդ զրական եւ ուսումնական հաստատութիւններ եւ ձեռնարկներ, որոնիք իրապէս ծառայութիւն մատուցած են ՀԱԽԱՍՏԱՐԱՊէՍ արեւմտեան եւ արեւելեան հայ զրականութեան զարգացման եւ ծաւալման, հայրենիքի եւ արտասահմանի հայ զադութներուն մէջ։

Կ. Պոլսոյ եւ Թիֆլիզի կողքին, կրօնոնիք ըսել այս վերջիննեն ալ առաջ, հայ զրականութեան եւ մշակոյրի զլխաւոր կեղրոններէն մին էր նաեւ Զմիւռնիան, իր տպարաններով, հրատարակութիւններով եւ թերթերով։

ԱՆԽՏԻՐ ԱԶԱԿՑԻԼ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄԻՒԾՆԻԱՆ

ԶՄԻՒԾՆԱՀԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԿիհթէնՊէրկի (1450) հնարած ձուլածոյ շարժուն տառերով, առաջին անդամ տպագրուած է Գերմանիոյ Մայան քաղաքին մէջ, 1453 – 1455ին, Աստուածաշունչ մը՝ 640 թերթիկներով։ Լուգովիկոս ԺԲ. զայն նկատեց «աւելի աստուածային քան մարդկային», մինչ Ֆրանսուա Ա. բոլոր տպագրիչ զրավաճառները զերծ կացուց զինուորական ծառայութենէ։

Ամենէն առաջ, Մայանսէն տպագրութիւնը փոխագրուեցաւ Պամպէրկ, ուր, 1461ին, գերմաներէն լեզուով «Առակաց Գիրք» մը լոյս տեսաւ։ 1465էն սկսեալ, տպարաններ կ'երեւին Հոոմի Շոտ, Վենետիկ՝ 1469ին, նոյն քաղաքին մէջ, Հայոց անդրանիկ տպագրութենէն 43 տպրի առաջ։ Միեւնոյն թուականին՝ Ֆրանսա ալ, Վենետիկի հետ ունեցաւ տպագրութիւնը, Մորպոնի և Սէն Ժակ փողոցները։ Յաջորդարար տպագրութեան զրկարաց ասպնջականութիւն մը ցոյց տուաւ Մեց՝ 1471ին, Լիոն՝ 1473, Թուլուզ՝ 1488, և զրեթէ Ֆրանսայի բոլոր մէծ քաղաքները, մինչեւ 1813։ ԺԲ. զարու վերջերը և ԺԲ. զարու սկիզբները՝ Տիտոները (Ֆրանսի) աշխարհահանչակ զարձան՝ տպագրութեան մէջ ներմուծած իրենց բորելաւումներով։ Անդլիա տպագրութիւնը մուտք դործեց 1474ին, Լայրցիկ՝ 1480, Վիեննա՝ 1482, Պոլիս՝ 1483, Ամսպերտամ՝ 1523, Պոլիս՝ հայկական տպագրութիւն 1567 (Արդար զայիր), Մոսկուա՝ 1564, Պերլին՝ 1578, Փերին՝ 1603, ԶՄԻՒԾՆԻԱՆ՝ հայկական տպագրութիւն 1676 (Աւետիս Դիմենց և Մոլոման), Նիւ Եորք՝ 1693, Փերլերսպուրկ և Թիֆլիս 1711, Աթէնք՝ 1830։

Հայ ազգը, զարդացումի ընդունակ, բաղդաւոր եղած է ստուգիւ, մէծ զիւտին դործութեան զրուելէն զրեթէ 60 տպրի վերջ, իր ՏՊՈՒՄԾ Գիրքը ունենալու, նոյն իսկ Հուա-

տացիէն, Խուսէն, Ամերիկացիէն, Թուրքէն, Նորվեկիացիէն եւ կարդ մը աղգերէ առաջ, հոգ չէ թէ իր մամուլը Մայր-Հայրենիքին ծոցը չպահուէր եւ տոհմիկ տպագրութեանց նախրնծայ արդիւնքները դուրկ ըլլային օդտաշատ հանդամանքէ։

Գերմանացի բազմաշխատ վարպետին շարժուն տառերուն զործագրութեան զրուելէն 60 տպրի վերջ, Խոալիոյ Վենետիկ քաղաքին մէջ, ինքինքը «Մեղապարտ» կոչող ՅԱԿՈԲ անուն անձ մը, առաջին անդամ, 1512 – 1513, Հրատարակեց Հինգ Հատ Հայերէն զիրք, նախակարապետը Հայկական տպագրութեան։ ՊԱՐԶԱ-ՏՈՄԱՐ, ՊԱՏԱՐԱԳԱՍԵՏԾՐ, ՈՒՐԲԱԹԱԳԻՐՔ, ՏԱՂԱՐԱՆ և ԱՂԹԱՐՔ։ Կէս զար տեւող ժամանակամիջոց մը բոլորելէ յետոյ, Խոալիոյ քաղաքներուն մէջ տեղի ունեցած զանազան հայ տպարաններու զործունէութիւնը կը տեսնուի մասնաւորաբար Բավիա՝ 1539, Հոռմ՝ 1584, Միլան՝ 1624, Լիվոնիոյ՝ 1643 – 1702 եւ Փատուա՝ 1690։

Խոալիայէն յետոյ, երկրորդ կարգը Թուրքիոյ կուգայ, այսինքն մայրաքաղաքէն սկիզբ առնելով 1567 թուականին, երբ ԱԲԳԱՐ ԴՊԻՐ (ՍԵՆԵՔԵՐԻՄ թուաւորին սերունդէն) 1564ին, Հոոմ կը հասնի և կը փափաքի տպագրական կաղմածներուի Խոալիայէն անցնիլ կ. Պոլիս։ Սակայն մինչեւ Երեմիա ԶԵԼԵՎԻ (1677), զրեթէ հարիւր տասը տարուան ահազին զաղար մը կը տեսնենք պոլսահայ տպագրութեան մէջ։

Ասոնցմէ մէզի շահագրգուղ տպարաններու կարդին է՝ Ամսպերտամի և Լիվոնիոյի մէջ ծաղում տուած հայ տպագրութիւնը, որ սկսած է 1660ին և շարունակուած մինչեւ 1700ի սկիզբները, ՏՊՈՒՄԾ Ս. ԷջՄԻԱԾՆԻ եի Ս. ԱՄՐԳԻՍ ԶՕՐԱՎԱՐԻ անունին տակ։ 1676 թր-

Հականէն ասդին, Զմիւռնիոյ և Պոլսոյ մէջ կը շարունակուի համանուն տպարանը:

Այս տպարանը Լիվունոյի մէջ ունեցաւ շատ մը հրատարակութիւններ 1670ին, 1691ին, 1696ին, 1697ին, իսկ 1698ին «Աշխարհագրութիւն»՝ Մ. Խորենացիի և այսպէս մինչև 1702:

Իտալիոյ Լիվունոյ քաղաքէն Մարսիլիա եւ անկից 1700ին, Պոլսո փոխազդրուած էր յիշեալ տպարանը: Այս պարագան կը հաստատուի արդէն ՈՍԿԱՆ Վրդի տառերուն և պատկերներուն հրատարակութեանց նոյնութենէն: Ուրեմն ճիշդ է, որ 1676ին Զմիւռնիոյ մէջ բացուած համանուն տպարանին զործունէութիւնը, մէկ վերմղումն էր, բազմերախտ Ռոկան վարդապետի Լիվունոյի Մայր զործատան:

Այսպէս՝ Տպարան Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի Զօրավարի անունով տպարաններ բացուած են Հինգ տարրեր տեղեր, Հոլանտա (Ամսդերմամ) 1660, Խտալիա (Լիվունոյ, 1670-1702), Ֆրանսա (Մարսիլիա 1673), Թուրքիա (Զմիւռնիա 1676 և Պոլսո 1700 - 1701):

1655ին, **Փիլիպոս կաթողիկոսի** վախճանումէն վերջ իր յաջորդը՝ Զուղայեցի Յակոբ կաթողիկոս, մէծ հոգ կը տանի տպազդրութեան զործին: Ուշազդրութեան տուրքիայ կը դարձնէ Ամսդերմամ բացուած տպարանը, որ էջմիածնապատկան Հիմնարկութիւն մըն էր: 1656ին Եւրոպա կը դրէ Փիլիպոսի քարտուղար Մատթեոս Շառեցին, որուն քիչ ժամանակ յետոյ կը հետեւի նաեւ Երեւանցի Ռոկան վարդապետ: Այս վերջինին բազմաբեղուն զործունէութիւնը յիշատակութեան արժանի է: Յակոբ կաթողիկոս, որ 1678ին Պոլսո եկած էր, կը վախճանի 1680ին:

Գալով Մ. Շառեցիին, անիկա կը մեկնի ուղղակի Վենետիկ, ուր իրեն յարմար մթնութիւն մը ստեղծուած ըրլալով, կ'անցնի Հոռմ: Հոռ նոյնպէս մշտատեւ անյաջողութեան կը մատնուի: Իմացած ըրլալով սակայն, որ հայ ասեւրականներու դադութ մը կայ Հոլուստայի մէջ, անվհատ՝ իրեն վատահուած դործը դլուխ հանելու համար, կ'ուզդուի Ամսդերմամ էլզէվիրներու տպարանին տառեր փորազդրով Վան Տիքին, որ 27 Նոյ. 1658ին պայմանագրով մը յանձն կ'առնէ Երեք տեսակ հայ տառեր վորազդրել, Աստուածաշունչի տպազդրութեան հո-

MAXUDIAN

Տպահովաւոր դերասան
Մ. ՄԱՔՍՈՒԻՏԵԱՆ

Ծնած իզմիր: 12 տարեկանին անցնելէ վերջ ֆրանսա ուր կը նուիրուի քատրոնի արուեստին, մրցանակներու արժանացած: Մ. Մաքսուտեան Սարա Պէրմարի հետ աշխատակցելէ վերջ, երկար տարիներէ ի վեր ինքզինք նուիրած է շարժանկարի արուեստին, աստիճանաբար հասնելով սկիզբէն մինչեւ այսօր, տիեզերահոչակ դերասանի մեծութեան:

մար: Ծառեցի կը սկսի տպել Շնորհալիի Յիսուս Որդիի: Դժբաղաբար զործին արդիւնքը տեսնելու փափաքը չիրականանար եւ մօտալուտ մահուան կանխամտածութեամբ՝ իր մօտկ'ուղէ տեսնել էջմիածնայ միաբաններէն Ռոկան վարդապետի եղբայր՝ Արեգիսիսը: Այս աղնիւ հայը պայմանագրութեան շահադիտական մասը մերժելով, տպարանը կը նուիրէ Ս. Էջմիածնին եւ Ս. Սարգսի Զօրավարի անունին:

Ծարեցի կը վախճանի 1661 Յունուար 22ին: Իր հիմնած զործատան Մայր Անունը, յիշուեցաւ մինչեւ վերջ՝ Իտալիոյ (Լիվունոյ), Ֆրանսայի (Մարսիլիա) եւ Թուրքիոյ (Զմիւռնիա եւ Կ. Պոլսո) մէջ՝ յաջորդաբար իրենց տպարանական արդիւնաշատ զործունէութիւնը բոլորած բարեհամբաւ ՈՍԿԱՆԵԱՆՑ կողմէ:

1662ին Ռոկան վարդ՝ Ղլիճենց որ Երեւան-

ցի ալ կը կոչուէր, Եւրոպա կ'ուղարկուի: իր ծնողքը Շահ Արքասի Երեւանէն դէպի Սպահան փոխադրած զաղթականներուն մէջ էին: 1662-ին, Ոսկան, երբ ճամբար ելաւ դէպի Եւրոպա, փափաքներէն մին էր Աստուածաշունչը տողադրել: Մեծ խոչնդուսներէ վերջ, տպագրութեան անշէջ կարօտի մը զզացումներով, կրկին կը դիմէ Լիվոնոյ, ուր կը յաջողի համոզել երեք Զուղայեցիներ (Ստեփանոս Խանենց, Թուչենց Թէոդորոս և Աւագեան Պետրոս), ուրոնք յանձնառու կ'ըլլան աջակցիլ եւ շահը թողուլ էջմիածնի, Երուսաղէմի եւ Ս. Սարգսի վանքերուն: Երեւանցի Ոսկան վրդ. Ղլիճենց ողեւորուած կը վերագառնայ Ամսդերտամ, հրատարակելու համար ԱՅԲԵՆԱՐԱՆ մը (1666) եւ կ'ամբողջացնէ Անդրխանեցին սկսած ԶԱՅՆԱԳԻԵԱԼ ՇԱՐԱԿԱՆՐ, մանաւանդ կը ձեռնարկէ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՈՒՆՉի տպագրութեան: Կ'աշխատակցի ո՛չ միայն իբրեւ սրբազրիչ, այլ եւ խմբագրող: Տպագրութիւնը կը տեւէ երկու տարի՝ 1666 – 68:

Առաջին անդամ էր որ հայ մը այս տեսակ գեղեցիկ եւ ընդարձակ զործ մը մամուլին կը յանձնէր, անսխալ, մաքուր եւ վայելուչ, անօրինակ զրկանքներու եւ աշխատութեանց յանձնառու ըլլալով: Սակայն, վաստակաւոր վարդապետին բաղմածախս աշխատանքները նիւթապէս նեղ զրութեան մասնեցին զինքը. միւս կողմէ, դժբաղպարար, Ոսկանի տպած արժէքաւոր Աստուածաշունչով եւ Շարականով բնունաւորեալ նաւ մը կ'ընկդմի, այնպէս որ ամէն կողմէ հարուածեալ եւ յուսաբեկ, կը ստիպուի հեռանալ պարտապահանջներու հետապնդումներէն: Երեւանցի Ոսկան, անմիիթար, պարտաւորուեցաւ ֆրանսա անցնիլ: 1669ին, Լուդովիկոս ՓԴ.ի արտօնութեամբ, Ամսդերտամէն Մարսիլիա կը փոխադրէ յիշեալ տպարանը: Հաղիւ թէ տպարանը բացուած էր, կաթոլիկ պրոտաքանական կ'ուղամահ կը ընել զայն իր սաղմին մէջ: Ծերունի Ոսկան քաջարար կը դիմադրաւէ տառապանքներուն, նոյն տարին իսկ (1673) տպելով Գրեկուի Կարեւոր Համապարդեանը եւ կը ձեռնարկէ ՆԱՐԵԿԻ անդրանիկ տպագրութեան որ անկատար մնացած է (48 էջ միայն տպուած) իր մահուամբը, որուն օրի-

Վահեմ. ԱՌԱՔԵԼ ՊԵՅ ՆՈՒՊԱՐ
Պատուոյ անդամ եւ խորհրդական
Հ. Բ. Բ. Միութեան

նակները խիստ հազուաղիւտ են այժմ: Ոսկանի դլխաւոր նորատակներէն մին էր նաեւ հրատարակել պատկերագարդ ԺԱՄԱԳԻԵՐԻ մը: Ժամագիրքին առաջին թերթերը հաղիւ մամուլէն դուրս ելած էին, կ'ենթարկուի պապաշունչ զրաքննութեան խստութեանց:

Հայերէն Աստուածաշունչը, ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԴԱՄ «ՃՊԱԳԻՐ» մեր ձեռքը յանձնողը եղած է Ղլիճենց Ոսկան վարդապետը: Ասոր բեղուն աշխատութիւնը ոչ միայն քաջարերանքի չէ արժանացած, այլեւ բաղմաչարչար վարդապետին հողակոյտը մեզի ցարդ անձանօթ կը մնայ: Իրեն զժբաղգութեան պատճառ կը հանդիսանայ պապական լրտես՝ Թադէոս երեց Համազապեան, որ 1673ին, օկտուելով ոսկանի անձուկ վիճակէն, պայմանագրուեցաւ անոր հետ, մեծածախս զիրքերու տպագրութեան համար: Համազասպեան՝ թէ Եւ վարդապետին շահընկը պետական եւ կրօնական ատեաններուն առջեւ իբր հերիտիկոս կը ներկայացնէ զայն: Իրեն հասցուցած զրպարտութիւններէն Եւ մատնութիւններէն ուժաթափ՝ 60 տարեկան Ոսկան վրդ. Ղլիճենց, 1674ին ոկիպըները, Մարսիլիա պանդիստութեան մէջ, սրտի ցաւէն կը մեռնի:

«Իր կրած երկարատեւ եւ հոգեմաշ տագնապներուն պէտք է վերագրել իր տարածամ մահը ... երբ շատ աւելի արդիւնքներ կարելի էր սպասել իրեն նման տոկուն եւ անխոնից բնաւորութեան վիճակեալ անձէ մը: Համազապեան աւելի տպարանը փնացնելու եւ գիտութեան լոյսը մարելու նախանկ ունէր, ինչպէս

ՕՐ. ՀԵՐՄԻՆԵ ՀՈՎՈՒԵԱՆ

Զմիւռնահայ քանաստեղծուիի-քժշկուիին, վկայեալ Փարփիզի Բժշկական համալսարանին։ Հրատարակած է Փրանտերէն քանաստեղծութիւններու սիրուն հասոր մը՝ *Images d'Orient.*

Զմիւռնիոյ Վերաշինաց Միուրեան
Հովանաւորոդ Յանձնախումբի անդամ։

ըսած են գինքը նաև ցողով ժամանակակից Զմիւռնիացիք, որոնք զայն ոչ միայն քահանայ, այլ եւ քրիստոնեայ կոչուելու անարժան կը համարեն . . .։ Փոշիններու մէջ քաւալող այս սրբան Արքեպիսկոպոսը կրնար իր ծագմամբ եւ աստիճանով, փառքերու եւ հեշտութիւններու մէջ անցնել իր կեանքը։ Նախընծայ տպագրութիւն նաև ցողով 1512 – Յ տարիններու հրատարակութիւնները ժամանակագրական փառք մը ունեցան միայն, առանց իրական օգուտի։ Ռուկանի զործն է որ, իր տարաբաղդ մահուրնետքն ալ, շարունակուեցաւ եւ չորցած քոյսէ մը քափուած սերմերու նման՝ քողբոջները քազմացան։ Գերեզմանին անյայտ մնացած ըլլալն ալ իբր նշան կրնայ նկատուիլ թէ իր յիշատակը պատույ արժանացած չէ տեղույն կրօնական իշխանութենէն։

(Օրմաննեան Մ.ի «Ազգապատում»էն)։

Ռուկան՝ որ հայ տպագրութեան իսկապէս մղում տուողը հանդիսացաւ, արժանի է մեր ժողովուրդի երախտազիտութեան։

Ռուկան վաստակաւոր վրդ.ին եւ իր իսկապէս հայկական տպագրութեան սիրահար աշա-

կերտներուն շնորհիւն է որ Զմիւռնիա առաջնութիւնը կը շահի Տաճկաստանի զաւառներուն մէջ, 1676ին իր ունեցած հնագոյն Հայ տպարանին համար, կոչուած՝

«ՏՊԱՐԱՆ ՄՐՅՈՅ ԷՉՄԻԱՅՆԻ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԱԱՐԴԱՐԻ ԶՈՐԱՎԱՐԻ»։

Ասկէ 260 տարի առաջ, Զմիւռնիա տպուած հասորին անունն է Գիրք ՄՐՅՈՅՆ ՄԱՆՏՈՅՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ, «Արարողութիւնի համապորդեան Եկեղեցեաց Հայաստանեայց, պարունակող եօրնեանց գլխաւորաց խորհրդունակ սրբազնագործութեանց, եւ այլոց . . .»։

Տպագրեալ ի տպարանի Սրբոյ Էջմիածնի եւ Սրբոյն Սարգսի Զօրավարին։

«Ի հայրապետութեան Տեառն Յակոբոյ ամենայն Հայոց կարողիկոսի, արդեամբ եւ ծախիւն Աւետիսի եւ Սողոմոնի պաշտօնատարի, ի Զմիւռնեայ»։

Արգ՝ Աւետիս Եղբայրն է մեծանուն տպագրիչ Ռուկան վարդապետի, իսկ Սողոմոն՝ Ռուկանի քեռորդին եւ տպարանին ժառանգորդը։ ՄԱՆՏՈՅՑին յիշատակարանը տպագրողը Եղած է Մկրտիչ անուն մէկը՝ Զուղայեցի Ռուկանունցից Տէր Դաւթի օգնութեամբ ու Եւղոկիացի գրավաճառ Խաչակի աջակցութեամբ, ինչոք ոնաեւ «Սիւն հաստատութեան զործարանի»՝ Մանիսացի Ղաղարի որդի Մահտեսի Պողոս եւ իր զաւակը՝ Յովի Զելէպի։

Մկրտիչ շատ հաւանական է որ Ռուկանի գրաշարներէն մին ըլլայ, որովհետեւ իր յիշատակարանը մէջը բուրդում մը ունի Թաղէոս Համագասպեանի անուան՝ ԶԵՐԵՅ յորջորջուած, ընկերներուն հասցուցած լնասին եւ զրաբարտութիւններուն ակնարկելով։ Համագասպեան Մարսիլիայէն իզմիր ալ անցած է, ինքնազլուխ տպագրութեամբ պարապելու համար։

Ռուկանի պատրաստած տպագրիչներուն խումբն էր, որ, աւելի ուշ, Մարսիլիոյ մէջ ցրուեցան, մէկ մասը Լիվունոյ՝ 1670 – 1702ին, գիրքեր տպեցին, իսկ զայթակղութեան ասպետ Թաղէոս Համագասպեան, բաւական չհամարելով տարաբաղդ Ռուկանի դէմ ի դործ դրած հալածանքը, դժուարութիւններ յարոյց նաեւ ժառանգորդ Սողոմոն Լեւոնեանի եւ իր ընկերներուն դէմ։ Մարսիլիա, Ռուկանի հաւատարիմ զործակիցներէն ոմանք, իրենց դէմ մղուած

ԳԻԼԻԲ ԱՂԱԶԱՐԵԱՆ

Միջազգային մեծագոյն ջութակահարներէն հռչակաւոր վիրքիւօց ու փրօֆէսէօր
ֆրանսական մամուլին զերմ գնահատանիքին արժանացած

այդ վատ պայքարէն զղուած, վերաշարձան
Ամսդերտամ, իսկ Համազասպեան, 1686ին վե-
նետիկ անցաւ զործելու համար:

Մկրտիչէ վերջ, 83 տարի հայկական տպա-
րան գոյութիւն չէ ունեցած Զմիւռնիոյ մէջ:

1759ին, Ամսդերտամի տպարանին աշխա-
տակիցներէն, Նալեան պատրիարքին օրով,
Մահեսի Մարկոս անուն Հայ մը տպարան մը
հիմնած է իզմիր, ուրկէ լոյս տեսած է «ՄԵԿ-
ՆՈՒԹԻՒՆ» ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ » զործը:
Նոյն տպարտանին մէջ տպուած են, 1762ին, Եպ-
ուիկ կողբացիի «ԸՆԴԴԻՄ ԱՂԱՆԴՈՅ» և 1761-
ին «ԽՈՌՀՐԴԱՏԵՑՐ» մը՝ Սրբազն Պատարագի
ըստ արարողութեան Եկեղեցեայս Հայաստան-
եայց:

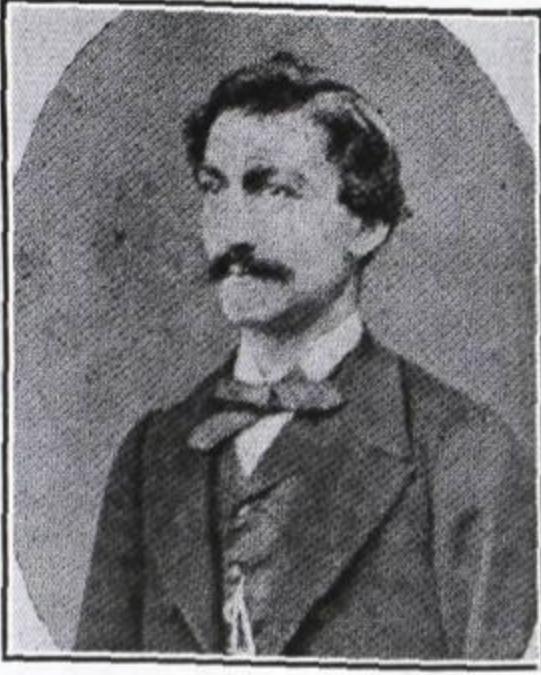
ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՈՅ, Մալթայէն իզմիր փոխա-
դրուած Բողոքական միսիոնարներու տպա-
րանն էր որ 1835ին եւ քանի մը տարի վերջ
Հօլլօքի, ապա Գ. Կրիֆֆիրի միջոցաւ հրասպա-
րակը կ'ողողէ հաւատամիիւո զիրքերով, մէծ
մասամբ աշխարհաբար: 1839ին Ամերիկացի մի-
սիոնարներու տպարանէն լոյս կը տեսնէ ՇՏԵ-
ՄԱՐԱՆ ՊԻՏԱՆԻ ԳԻՏԵԼԵԱՅ ամսաթերթը, որ
յետոյ Կրիֆֆիթ շարունակած է:

Հետզհետէ հիմնուած են նոր տպարաններ,
ծանօթ՝ իրենց բազմարդիւն հրատարակու-
թիւններով:

ՄԵՄՐՈՊԵԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆը իր առանձին
տպարանը ունեցած է 1832 – 1840ի շրջանին:

1840ին, Թրիէոթէ բնակող Պետրոս Եռո-
սուֆ Զելէպի, վարժարանին կը նուիրէ տպա-
րան մը, ուր կը տպուին՝ ՀԵԳԵՐԷՆ, ՍԱՂՄՈՍ.
ՆԱՐԵԿ, ՔԵՐԱԿԱՆ, ԿՈՐԻԻՆ եւ ընթերցանու-
թեան գառաղրքեր: 1841ին, հսու լոյս տեսաւ,
մեծանուն վարժարագութահանայ Միրզա Յով-
հան Վահանդեցիի «ՈՍԿԻ ԴԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ»:
Դարձեալ հոն, 1843ին, տպուած են ՖԵՆԵԼՈՆի
ԱՐԿԱԾՔ եւ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ մը, Գրիգոր
Կոստանդեանի ծախքով: վերջին երկուքը իր
թարգմանութեամբ, ինչպէս նաեւ «ԱԴԱԼԱ»:
թարգմանութեամբ Հայրապետ Սավարանեանի,
ՍԵՆՅՈՒՍ 1842ին, եւ ԽՈՌՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ:

1840 Օգոստոս 10ին, Տէրվիչ Օղու խանին
մէջ, Ղուկաս Պալթազարեան կը հրատարակէ
առաջին թերթը՝ «ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ»:
(Ստեփաննոս Պատօնեանցի տպարանը): Յաջոր-
դաբար թերթին խմբագրապետները եղան
Սարգիս Պալտաղանեան, Հայրապետ Սավա-
րանեան, Նշան Միրզա եւ Յարութիւն Սրբա-

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԵՏԵԱՆ
Բազմադիմ տպարանատէր եւ հրատարակիչ
Գործունեութեան շրջան՝ 1850 – 1868

Ճեան : Տպարանը եւ տառերը 1845ի մէջ հրդեհին կը փնտանան, բայց «Արշալոյ Արարատեան», առանց ընդմիջումի կը շարունակուի Հրատարակութիւն։ Տիրոջը մահէն լիրջ, թերթը Յ. Ավաճեանի խմբագրութեամբ Հրատարակուած է մինչեւ 1886։

«Արշալոյ Արարատեան»ի անունը պատկառելի կոթող մըն է Զմիւռնիոյ Հայութեան դրասիրութեան։

1850ին, Տիգրան եւ Յարութիւն Տէտէեանները՝ բազմարդիւն գրադէտ, տպագրիչ, թարգմանիչ, Հրատարակիչ և խմբագիր, ուրիշ տպարան մը կը հիմնեն Հայոց թաղին մէջ՝ քաղքենիներու օժանդակութեամբ։ 1835ին սկսեալ, այս տպարանէն լոյս տեսած է, Յարութիւն Տէտէեանի խմբագրութեամբ, Արֆի ԱրԱՐԱՑԵԱՆ օրաթերթը՝ մինչեւ Յունուար 1856։ Այնուհետեւ Զմիւռնիոյ, Պոլոյ եւ արտասահմանի գրավաճառական Հրատարակները տարիներ շարունակ ողողած է բազմաթիւ Հատորներով եւ Հայր մասնաւորապէս մզած վիպասիրութեան։ Տպագրական այդ բեղուն գործունէութիւնը դադրած է իր մահով, 1868 Դեկտեմբեր 25ին, որ կրնանք կոչել Զմիւռնահայ տպագրութեան ոսկեդարը։ Եղբայրները, մինչեւ 1893, շարունակած են Հանդուցեալին թողած տպարանը՝ ոյս ընծայելով նորագոյն Հատորներ։

Տէտէեաններու տպարանին մէջ Հրատա-

րակուած են միջազգային հեղինակներու գործեր, ինչպէս Մոլիեր, Շեքսփիր, Հազար ու մէկ զիշերներ, եւլն։ Հոս լոյս տեսած են նաեւ, Մ. Մամուրեանի թարգմանութեամբ, Ամուրիի մը երազները, Ամորի, Անիծեալն, Աշխարհի շրջան 80 օրուան մէջ, Պապտուի Բարիզու, Երեք հրացանակիրներ, Եղիշէ, Երկասիրութիւն Պարտիզանեան։ Եւ Միրզայեանի, 12 Կեսարաց Պատմութիւն, Խվանօէ, Քանի տարի ետք, Պրաժլօն Դերկոմս, Միքրո Մեդաս և հայկական ու անգլիական նամականիներ։ Հոն Հրատարակուած են Գր. Մսերեանի թարգմանութիւնները, Աղքատ Երիտասարդի մը վէսլը, Բարիզն յԱմերիկա, Լեօն Լեօնի, Հետվիճի երդումը, Գլավի (Վէպեր)։

Տիգրան Տէտէեանի թարգմանութիւնները. Ազահն, եւ Ակամայ բժիշկը (Մոլիեր), Անգեղա Դանիոլի, Փընըլվիկ, Լուքրէցիա Պորնիա, Հազար ու մէկ զիշերներ, Մոնթէ Քրիստօ կոմս։

Գրիգոր Զիլինկիրեանի Հետեւեալ թարգմանութիւնները. Դարուս մէկ զաւակի խոստվանեանքը, Թշուառները, Մարիլտ, Մանօն Լեսոց, Մարիօն Տրլորմի խոստվանեանքը, Ռափայէլ, Օրիորդ Լաբէնքինի, Պարոն տը Գամոր։

Գ. Պատկանեանի Հեղինակութիւնները. Անուշաւան, Զաւան եւ Փանիակ, Մահ Պարէտի, Պարոյր կամ Առումն Նինուէի։

Մեսրոպ Նուպարեան՝ բազմավաստակ մըշակը որ Հեղինակեց Ֆրանսերէն – Հայերէն աշխարհաբար մէծ ու փոքր բառարաններ, թարգմանութիւններ՝ Դատասէրք; Նօդր – Տամ Բարիզի։

Խորէն Էպիսկոպոս Մխիթարեանի գործերը, Արկած Կատարինէի, Թեսաւրոսի Բարոյախօսութիւն, Խմացական Փիլիսոփայութիւն, Նետահար աղաւնի, Ռոդեւորութիւն Վիրալի Սիրաբայ, Տիեզերական Պարտէզ։

Թագւոր Ճերմակեանի՝ Բօլ Նաւապետը և Բօլինը։

Մարգիս Տէր Գասպարեանի՝ Կիւլիվէրի ձամբորդութիւնը։

Նշան Միրզայեանի Հեղինակութիւնը՝ Տօրան (Վէպ)։

Հ. Տէտէեանի թարգմանութեամբ՝ Գաղտնիք Բարիզու (թատրերգութիւն), Հասկան

ԳՐԻԳՈՐ ՄՍԵՐԵԱՆ
ԶԱՅԻՆՅԱԿԱՅ ԺԱՅՈՔ ԳՐԱԳՀԱ-ԻՐԱՎԱԿԱԳԻՐ

Աղջիկը, Նասրետինի խօնա:

ՕՐԻՄՈՐԴ ԼԽԱԿԻ Ս. ՊԱԼԱՍԱՆՆԵԱՆԻ ԹԱՐԳ-
ՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ՝ Ազնիկը: ՕՐ. ՄԱՐԻԱՄ ՃԵՐՄԱԿ-
ԵԱՆԻ՝ Անրօնին, ՕՐ. ԿՈՉՈՆՆԵԼԻՍ ՓԱՎԱՂԵԱՆԻ՝
Լիոնի Սուրբանդակը, Կ. ՇԵՐԻՖՏԱՆՆԻ ԹԱՐԳ-
ՄԱՆԱԾ՝ Այտան, Խ. ՊՈՒՐՆԱՐԴԵԱՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԱԾ
Արքունակի Մարքիզուհին, Փ. ՎԱՐԴԱՆՆԵԱՆԻ
ԹԱՐԳՄԱՆԱԾ՝ Փօրժ Ռւաշինկը թի, Յ. ՍՎԱՃԵԱ-
ՆԻ ՀԵՂԲԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ Դրախտահարսն, Ա. Կ.
ՏԷՄԷԼԱՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԱԾ՝ Թարքիւֆ (Կառա-
կերգութիւն Մոլիկը), Հռոմէոս և Ճիւլիկը-
քա (Շէքսփիր), Հռասէլաս Ճոնսընի:

Այդ չքջանին, 1854 - 5, տարի մը, Տէ՛ր
ՎՐԹԱՆԵԼՄ, տպարանատէր և Հրատարակէչ,
լոյս կ'ընծայէ «Թուրակ Հայկացեան» ամսագի-
րը: Յաջորդարար, 1862ին, կը Հրատարակ-
ուին «Գարուն Հայաստնի» թերթը, Տիղրան
Գարագաշեանի և Գր. Պարտիզաննեանի խրմ-
բագրութեամբ, «Յաւերծահարս» Հանդէսը,
1862ին, Սարգիս Փավաղեանի և Թ. Աւետիս-
եանի, «Մաղիկ» (1862 - 67) Մ. Զիլինկիրեանի
խմբագրութեամբ, «Միութիւն»՝ (1861 - 1862)
և «Դիմակ»՝ (1862) Հանդէսները: Ասոնցմէ
քանի մը տարի վերջ, Հրատարակուած է Սար-
գիս Միրզայեանի «Երաւունիք» քաղաքական լրա-
դիրը (1867 - 8), երեքն ալ կարձատեւ:

Զմիւռնիոյ մէջ Հիմնուած Հայ տպարան-
ներու շարքին լաւագոյն ու կատարելագործ-
ուածներէն մին էր նաեւ Թաթիկեան վիմաղրա-

տուն-տպարանը, Հիմնուած 1844ին, Պօղոս Թա-
թիկեանի կողմէ: Տպուած են «Ծրագիր ուս-
մանց Զմիւռնիոյ վիճակին» 1892, «Տեղեկագիր
Հայ Ընթերցատան» 1894 - 5, «Մոնղիւն եւ
Մնջիւն», եւլն.:

Հոս Հրատարակուած են

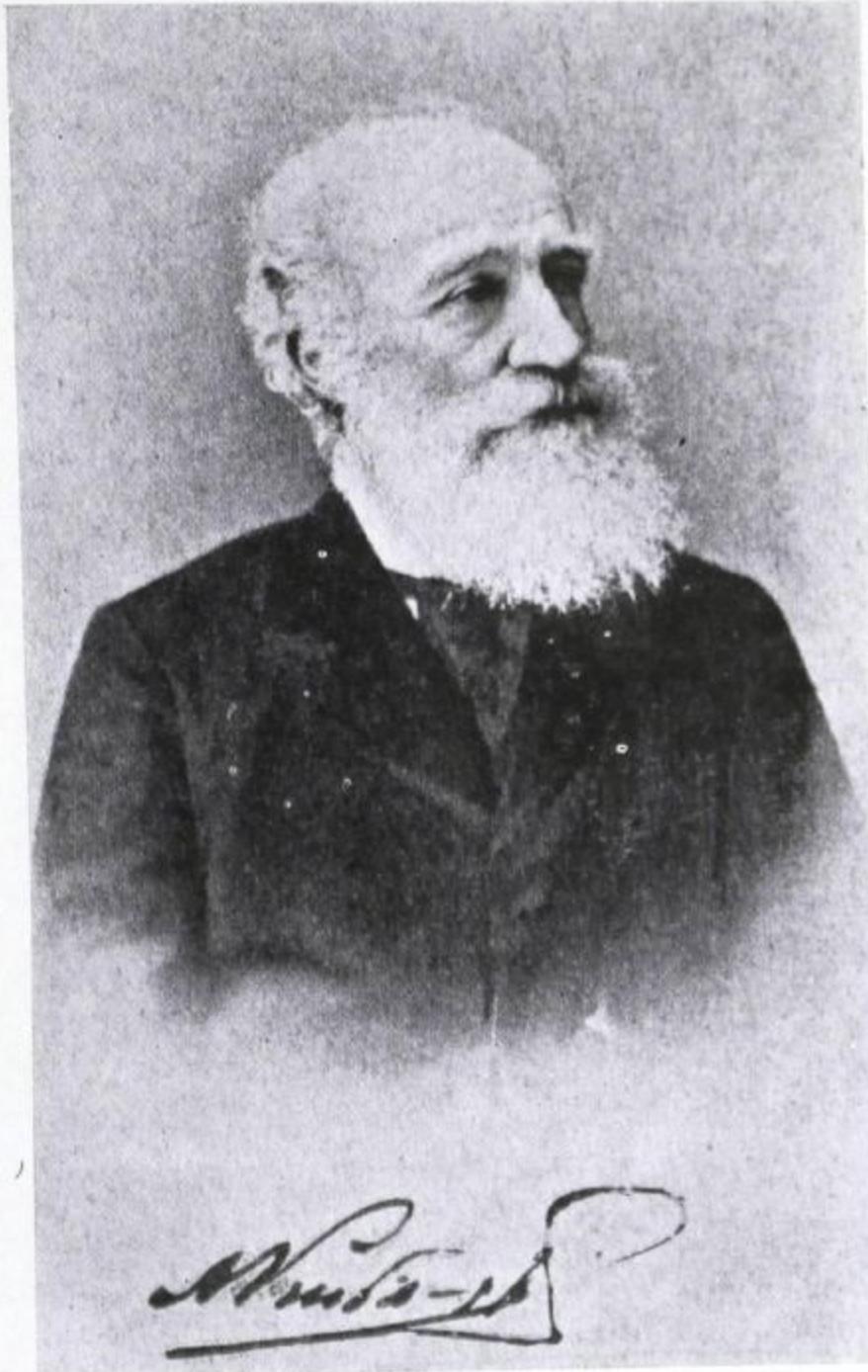
Etude sur Smyrne (1868), Journal de Smyrne,
The Report, «Մէսարէթ Նովէլիստը» (Հրէե-
րէն), «Թէրազզը», «Ինթիպոն» (թուրքիկէն),
փաստարան Դէորդ Պուղլիի խմբագրութեամբ,
Revue de Smyrne և Courrier de Smyrne թեր-
թերը: Հոս կը տպուէր նաեւ Ատեփան Ռակա-
նի La Réforme Գրանսերէն լրադիրը, որ յեւ
տպացին իր առանձին տպարանը ունեցաւ
Գրանկաց թագին մէջ:

Տէտէանի տպագրական գործունէութեան
շիջումի տարիներուն, Գրիգոր Մսերեան, 1877-
ին տպարան մը Հիմնած է, քանի մը համախոհ-
ներու ընկերակցութեամբ: Կը Հրատարակէ, իր
իսկ խմբագրութեամբ, ՄէՏէՕՐԱ Հանդէսը,
մինչեւ 1881: Աշխատակցած է «Արեւելեան Մա-
մուլ»ի, Սիւնի ծածկանունով: Բնիկ զմիւնիա-
ցի՝ մեռած է 1883ին Պրանովա, երիտասարդ
տարիքին մէջ: Տպագրած է նաեւ Դիցարանու-
թիւն, Վարդ և Սոխակ, Ընթերցարան, Ռւ-
սութիւնական առենախօսութիւն մը, Ողջախոհն
Արայ և լն.:

Համեմատարար նորագոյն հաստատու-
թիւններէն մին էր Մամուրեան տպարանը:

«ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ»ը առաջին անդամ
սկսած է տպուիլ 1871 Յունուար 1ին: 1883ին,
Մատթէսս Մամուրեան կը Հիմնէ իր սեպհական
տպարանը, ուր կը սկսի շարունակել «Արեւել-
եան Մամուլ»ը իրը ամսաթերթ, յետոյ կիսո-
մուեալ, 1894ին:

Հրանդ Մամուրեան, իր հօրը մահէն վերջ,
համանուն թերթը շարունակեց մինչեւ 1909,
առանց դադարի, իրը շարաթաթերթ 3 նոյն ե-
ռամսեայներով: Թերթը կը դադրի 1909 նոյ. 21ին: 1909ին Մամուրեան Որդի կը Հրատարա-
կէ «Դաշինիք» օրաթերթը, 1919 Օգոստոս 3էն
սկսեալ, Սուրէն Պարթևեւանի խմբագրու-
թեամբ: 1919ի վերջերը, «Արեւելեան Մա-
մուլ»ը կը վերսկսի Հրատարակուիլ զինաղա-
դարին, մինչեւ Իզմիրի եղեռնը, 1922 Սեպտեմ-

ՄԱՏԹԵՈՍ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ
1830 – 1901

Բնիկ Զմիւնիացի, նշանաւոր գրագետ, հրապարակագիր, ուսուցիչ եւ ազգ. գործիչ Փարիզի Մուրատեան վարժարանի աշակերտ: 1850ին Պոլսոյ մէջ սկսած է ուսուցչութեամբ գրադիլ: Ազգ. Պատրիարքարանի դիւանապետութեան կոչուելին վերջ, վերադարձած է ծընթափայրը: Ազգ. Վարժարանիներու տնօրին. միաժամանակ հիմնելով «Արեւելեան Մամուլ» պարբերականը (1871): Աշխատակցած է ուրիշ քերքերու, «Շահնուր» ծածկանունով: Ունի քաղմարդի քարգմանութիւններ, ժիւլ վերնի. Կէօրէի, Ալեքսանդր Տիւմա Հօր, Վոլքէրի, Էօժէն Միւի, Ռոլքըր Մօրի, Ելն. գործերէն, դասական գրքեր, մէկ ժամի մանր քայութերգութիւններ, պատմական վեպ մը՝ «Մեւ յերին մարդը», եւ իր քղբակցութիւններէն կազմուած երկու հատորներ՝ «Հայկական նամա-

բերին: Բացի «Արեւելեան Մամուլ»էն, հոն տպուած են զանազան հրատարակութիւններ եւ դասագրքեր, օրինակ՝

Առողջաբանութիւն Աղջկանց, (Մ. Մամուրեան)

Իրաբանութիւն, դասագիրք, « «

Գիտելիք եւ Պարտիք տղոց, « «

Բանալի հայ շարադրութեան « «

Կարապի երգ, վեպ թրգմ. « «

Հայոց Պատմութիւն « «

Ընտիր աղջիկ մը, վեպ, թրգ. Օր. Արագեան

Մանկական Պարտէզ (Կ. Պալտապան)

Այբենարան « «

Ուսումն Քրիստոնէական (Ա. Վարժապետեան)

Եռաձայն Երգեցողութիւն (Լ. Զիլինկիրեան)

Ուղեւորութիւն ի Կ. Պոլիս (Գ. Զիլինկիրեան)

Տանօրեակ Մահարձան (1898)

Եւ զանազան Տեղեկագրութիւններ, Աղքատախնամի, Հոխվոխմեանց վարժարանի, Մեսրոպ-Լանի, ինչպէս եւ Քաղաքական Ժողովի տարեկան տեղեկագրութիւնները:

Հ. Մամուրեանի հրատարակութիւններն են՝ Կատակերգ Մոլիէրի (1905), Դէպի Բեւեռ (1906), Մագնիսական փորձեր (1909), Քայլույում (1910), Լոռօշֆուլոյի Բարոյ. առածները (1912), եւն. :

Զմիւնիոյ վերջին տպագրական նորաձեւութիւններու ու հայ թերթերու արտադրութեան աղղակներէն էր նաև 1905ին Բ. Քէշիշեանի հիմնած տպարանը, ուրկէ 1907 Հոկտ. 20ին, լոյս տեսաւ «ԱՐԵՎԱԼՈՅՍ» օրաթերթը, որ դադրեցաւ 1909ին: Նոյնպէս «ԱՐՁԱԳԱՆԳ» ստորեայ 1908 – 1909, Վ. Թօշիկեանի եւ Հայկանուշ Մարքի կողմէ, երկուքն ալ կարճատեւ:

Բարսեղ Քէշիշեան եղերական մահով մեռած է 1909 Յունի. 1ին: Իր եղբայրը՝ Տ. Քէշիշեան, կը շարունակէ սոյն տպարանի գործունէութիւնը՝ հրատարակելով «ՄիՄՈՍ» շարաթաթերթը՝ 1908 – 9, եւ 1919 – 1922, հիմնադիր՝ Ռ. Ղազիկեանի խմբագրութեամբ: Զա-

---

կանի» եւ «Անդլիական նամականի»: Մատթէոս Մամուրեան քրքահայոց լաւագոյն գրողն էր, որուն գրական գործունեութեան յորելեանը տօնուած է 1899 Հոկտ. 17ին:

Մեռաւ Զմիւնիա, 1901 Յունուար 2ին:

ԳՐԻԳՈՐ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Զմիւնիացի գրագետ, փաստաբան եւ հրապարակագիր : Ծնած է 1839ին : 1861ին կը սկսի հրատարակել «Ծաղիկ» տասնօրեայ հանդէսը, Արմենակ Հայկունիի եւ Զմիւնիոյ այն ատենուան յայտնի գրողներու աջակցութեամբ : «Ծաղիկ» ատեն մը Պոլիս փոխադրուելէ վերջ, դարձեալ Զմիւնիոյ մէջ շարունակուած է եւ դադրած՝ 1867ին : Գրիգոր Զիլինկիրեան հայերէնի քարզմանած է ֆրանսական մատենագրութեան լաւագոյն գործերէն շատերը, ինչպէս Լամարքինի, Միւսէի, եւլն . . իր քարզմանութեանց նշանաւորագոյնն է Վիքրոր Հիւկոյի զլուխ-զործոցը, «Թշնամները», որ 1909-ին Բ. տպագրութեան արժանացաւ : Ունի քննադատական-նկարագրական հատոր մը՝ «Ռւգեռութիւն ի Կոստանդնուպոլիս» : Զիլինկիրեան երկար ժամանակ աշխատակցած է նաև «Արևելեան Մամուլ» հանդէսին :

Եւ շտաթերթի հիմնադիր – աշխատակիցներ Էղած են նաեւ Յ. Շիրինեան, Մ. Թօվալեան եւ Օ. Քիւրքճեան : Զինադադարէն վերջ՝ «Միմոս» կը վերսկսի հրատարակուիլ ողբացեալ Յակոբ Շիրինեանի ղեկավարութեամբ՝ մինչեւ Իդմիրի դրաւումը, երբ կը մեռնի եղերական ժահուած մը :

Միեւնոյն տպարանին մէջ լոյս տեսած են «ՄՈՒՆԵՏԻԿ» շարաթաթերթը՝ 1909, «ԱՆԽԱՍԱՆՔ»՝ որպէս շարաթաթերթ՝ 1910 Յուլիս

10էն 1914, Մեղրակ Թօքաձեանի խմբագրութեամբ : Աշխատակիցներու մէջ կը տեսնուէր նաեւ անունը ծանօթ բանաստեղծ Վահրամ Թամուլի, որ նոյն միջոցին Զմիւնիոյ կրթական դուծին իր մասնակցութիւնը կը բերէր իրբեւ ուսուցիչ Մեսրոպեան վարժարանի : Զինադադարին Ս. Թաքաձեան կը վերսկսի հրատարակել «ՀՈՐԻԶՈՆ» թերթը (1919 – 1922) :

ՔԷՀԻՉԵԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երկու դիւցագունիք, Կանոնագիր հայ Որսորդաց ակումբի, Երգարան Հայաստան, Մարդը մարդուն զայլ, Կոյսի մը վիշտը, Ֆառուսը, Հառաչանիք, Մարդկային պարտականութիւնները, Ուժ, Երաւունիք եւ Արդարութիւն, Ուղեւորական նօրեր, Դեւը, Մարդը և լն. . .

ԱՍՈՒԳՄԵ զատ, Զմիւնահայութիւնը՝ 1911էն մինչեւ 1914, վայելեց «ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ» անունով ամսաթերթ մը, Գաղաղեանի խմբագրութեամբ : Ցիշեալ հանգէսր ժամանակին զրասէրներու կողմէ մեծ զովեսոտի արժանացաւ :

Իզմիր հրատարակուած վերոյիշեալ թերթերու եւ պարբերաթերթերու չարքին, դրասէր Զմիւնահայը ունեցած է՝

ԱՓԵՂՅՓԵՂ, 1862

ԼՈՒՍԱՓԱՅԻ, կիսամսեայ, 1864

ՀՏՊԻՏ, շաբար-արերը, 1910

ԵԶՄԻՐ, շաբար-արերը, 1909 – 10

ՊԱՏՐԱՍՏ, կիսամսեայ սկաուտական օրկան,

1920 – 22

ԴԱՓՆԻ, կիսամսեայ, 1919 – 21

ԱՏՐՈՒՇԱՆ, կիսամսեայ, 1919:

* * *

Զմիւնիոյ Հայութեան մեծ նուիրատուներէն եւ բարերարներէն եղած են հետեւեալ անձերը, (Քաղուած Առաջնորդարանի Դիւանատունէն), 1850 թուականէն ի վեր :

Խաչատուր Ղազէրեան (Բալուցի), նույրած է քարուկիր տուն մը՝ Հալիլիյէ փողոց, եւ մթերանոց մը՝ Կիրիտ խանին մէջ : Իր ծախքով չինուած է Առաջնորդարանը : Նոյնպէս Մելքոն եւ Խաչատուր Եղբայրներ ծեփել տուին Ս. Մտեփանոս տաճարին ամբողջ ներքնամասը, «մարմարեայ ծեփ» կոչուած ողորկ եւ փայլուն նիւթով մը՝ տւելի քան 6000 օսմ. ոսկէ արժողութեամբ :

Յակոր եւ Յովհաննէս Սպարքալեաններ
Հիւանդանոցը կառուցած էն 1879ին: Իսկ 1886-
ին Յովհաննէս Սպարքալեան վերաշնել տր-
ւաւ Ա. Մեսրոպեան վարժարանը:

1878ին Խաչատուր Յ. Գարագաշեան Ա.
Մտեգանոս տաճարի յատակը մարմարով կը
յարդարէ:

Տիկին Անդրեաս Վարժապետ, Մօռա փո-
ղոցի մէջ թիւ 1 տունը նույրած է:

Պալտասար Մանկիեան, Ֆէթհիյէ փողոց,
տուն մը:

Տիկին Յուսիաննէ Ազարեան, Ֆէթհիյէ փո-
ղոց, տուն մը:

Յ. Պալապաննէան, Ֆէթհիյէ փողոց, տուն
մը:

Ղազարոս Զեֆիրկիեան, Մօռա փողոց,
տուն մը:

Ալեքսան Էօրիւնեան, Արալըք փողոց, տուն
մը, ինչպէս եւ երկրորդ տուն մը՝ Նէվրէս փ.:

Պողոս Աֆկէր, տուն մը՝ ի Գարաթաշ:

Հնիփսիմնէ Տէր Գրիգորեան, տուն մը՝ ի
Գարաթաշ:

Գրիգոր Պերկամալեան, տուն մը՝ Նէվրէս
փողոց, նաեւ մթերանոց մը՝ Վէզիրի խան:

Յովհաննէս Միսինեան, 2 մթերանոց Առև-
թանիյէ փողոց, նաեւ խանութ մը՝ Մէծ Վէզիր
խան:

Մկրտիչ Ղօնիսանեան, մթերանոց մը՝ Մէծ
Վէզիր խան:

Տիկին Յովհաննէս Աղազարեան, տուն մը՝
եւ խանութ մը:

Տիկին Մ. Գաբրիէլեան, տուն մը՝ Եօրուչ
փողոց:

Յովհաննէս Շողակարեան, տուն մը՝ Մէծ-
բարէ փողոց:

Թօրիկ Սեղբոսեան, տուն մը եւ երկու խա-
նութ, Մօրթաքի փողոց:

Թագքազեան Պողոս Եպիսկոպոս, մթերա-
նոց մը՝ Պէտէսթէն փողոց:

Յովհաննէս Յովսէփեան, որձարան մը՝
Բէշտիմալճըլար փողոց:

Աւետիս Էֆիզեան, տուն մը՝ Պէտիհայտ
Պաղչէ:

Պետրոս Եռևութեանց Զելէպի, 40.000
Ֆիորին, տուներ ու խանութներ, Այի-Եօրյի եւ

Տիկին Ն. ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ
Քազմերախտ բարերարուհի

Տէրզիչ փողոց, նաեւ Շահին խանի մէջ:

Տիկին Կիւլհանըմ Մկրտիչ Նուպարեան,
տուն եւ խանութ:

Գէորգ Սուլքանեան, շինել տուած է Նոր
Գերեզմանատուն-Մատուռը:

Մ. Աւագեան ամնա, նույրատու հետեւեալ
կալուածներու, տուն մը՝ Մէլէս փողոց, որձա-
րան մը՝ Բէշտիմալճ, խանութ մը նոյն փողոց,
կառատեղի՝ նոյն փողոց եւ խանութ մը՝ Քալէ-
Արտը շուկային մէջ:

Դերձակ արհեստաւորներ, խանութ մը՝
Գրզլար աղա խան:

Տիկին Սպարքալեան, տուն մը՝ Մէլէս փո-
ղոց:

Խաչատուր Կէմինեան, տուն մը՝ Բուշէն
փողոց:

Տուտու Տիկին Ա. Տամկանեան, տուն մը՝
Սուղան փողոց:

Եղիա Շողակարեան, տուն մը՝ Օսմանիէ
փողոց՝ ի Գարաթաշ:

Պետրոս Պագրնեան, նույրատու՝ Աղդ.
Պաղբաձեան Մանկասպարտէղին:

Մեսրոպ Նուպարեան, նույրած է Հ. Բ. Բ.
Միութեան կալուած մը՝ 500 սոկի արժողու-
թեամբ:

Իսկ բնիկ Զմիւնահայ երջանկայիշատակ
Մէծն Նուպար Փաշան, իր արժանաւոր զաւա-
կը, Պողոս Նուպար Փաշան, իր դուստր՝ Տիկին
Նոյեմի Գաբամանեան, թոռները՝ Առաքել,
Վահրամ եւ Զարեհ պէյ Նուպար, թէեւ տարի-
ներ հեռու ապրած են իրենց ծննդավայրէն, սա-
կայն իրենց բարեսիրական վիթխարի եւ բաղ-

ՀԱՄԱԳՈՅԱՆ

ՄԵԾ ԲԱՐԵՐԱՐ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐ

ՊՈՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

Նախագահ Ազգային Պատուիրակութեան, հիմնադիր Նուպարաշէնի : Նախկին Սանքտ-Պատրիարք : Գիտնական, նարտարագէտ եւ ելեւմտագէտ : Հնարած է երկրագործական մեջենայ մը, որ ֆրանսական կառավարութեան կողմէ Պատուոյ Լեզունի եւ եւրոպական զանազան ցուցահանդէսներու ուկի շբանշաններուն արժանացուցած է զինքը : Հիմնադիր եւ բարերար անդամ Հ. Բ. Բ. Միութեան եւ ցկեանս նախագահ :

Իր մեծանուն հօրը նման Պետական պաշտօնատար կոչուած՝ Եզիպտական երկարուղիներու կազմակերպութեան պաշտօնին : Հիմնած է Աղեքսանդրիոյ Հանրակառքի, Մենզալէի հողային շահագործութեան եւ Հելիոբոլիսի հսկայ Ընկերութիւնները : Բաժնետէր եւ տօրքէն՝ Գահիրէի Զուրերու Ընկերութեան ինչպէս նաեւ, Եզիպտոսի զլխաւոր Դրամատանց Վարչական Ժողովներուն ազդեցիկ դէմքերէն : Կառուցած՝ Գահիրէի Գալուստեան Ազգային վարժարանի նոր շէնքը՝ 20.000 ուկի արժողութեամբ աջակցած է միշտ, մեծ զումարներով, հայ ուսանողներ ուղարկելու եւրոպա եւ Ամերիկա : Իր նուիրատուութեամբ հաստատած է յասուկ հիմնադրամ մը, որու կեդրոնն է Պրիւսէլ : Ուսանողներու այդ ձեռնարկին նպատակն է պատրաստել հայ ուսանողներ, որոնք պէտք է հետեւին զործնական մասնագիտութեան մը եւ յանձնառու ըլլան իրենց այդ մասնագիտութիւնը զործադրելու Հայաստանի մէջ : Ի յիշատակ իր հաճագուցեալ Տիկնոջ Մատի Նուտարի, Փարիզի մէջ, շինել տուած է, Միջազգային Ուսանողներու Հիմնարկութիւններուն կողմէն՝ Cité Universitaire, հայկական ոնով, Հայ ուսանողներու Տունը :

Այս Մեծանուն Հայր ծնած է 2 Օգոստոս 1851-ի Թոլիս, Մեռու Փարիզ 1930 Յունիս 25ին :

մաղան ձեռնարկներով պատկառելի յիշատակ մը թողուցած են մեր սիրելի վերաշինուած ևորհրդային Հայաստանի, ինչպէս եւ արտասահմանի ընդհանութեայութեան անցեալ եւ ապրող սերունդներու սրտին մէջ :

Հայ կրականութեան եւ գիտութեանց մեկնաս այդ մեծ գերդաստանը, հիմնադիր Բարեգործականի, Նոհանականի, Հիւանդանոցներու, եկեղեցիներու, դպրոցներու եւ որբա-

նոցներու, օգնած է ամէն առթիւ, ժիշտ, ժօտ ու թուուն տարուայ ընթացքին ոչ միայն Հայ զորութեան մշակներուն, ուսուցիչներուն, ուսանողներուն եւ որբերուն, այլ եւ իրեն զիմող ամէն Հայ անհատին անխափիր :

Հաղարտուոր ընտանիքներ, Եզիպտոսաէն մինչեւ Ձբանսա, Յունաստանէն մինչեւ Ամերիկա եւ Խորհրդային Հայաստան, Երախտապարտ են Նուպարեան Մեծ Գերդաստանին :

ԶՄԻՒԹՆԵՈՅ եւ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՇԽՆԱՅ ՄԻԱԼԻԹԻԻՆԸ, ՀԻմ-
ՆՈՒԱԾ ՓԱՐԻԴ, 1934ԻՆ, ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍ-
ՏԱՆԻ ՖԷջ ՆՈՐ ԶՄԻՒԹՆԵԱ անունին տակ փոք-
րիկ աւան մը շինելու նպատակով, կը վեր-
ջացնէ այս պատմականհակիրճ ուրուագիծը,
ԵՐՈՒԱՂԵՄԻ Պատրիարք Թորողոմ Արքաղանի
Հետեւեալ Խօսքերով, ուղղուած Միութեանս
Վարչութեան. —

« Այսպիսի պատուական հասարակութեան
մը զաւակները, որքան ալ անողոք բաղդեն
զարնուած եւ ցիրուցանուած, բնականաբար
պիտի չկարենային կորսնցնել իրենց ազնուա-
կան նախնիքներեն ժառանգած ազգային բարե-
մասնութիւնները :

« Հոգեկան այդ գեղեցիկ վիճակն է ահա-
ւասիկ որ երեւան կուգայ այսօր ձեր մէջ. ձեր
սիրտերուն վերուդդուելով դեպի ցանկալի
Հայրենիքը հայութեան՝ Մայր-Հայաստան »:

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Մեր Յուշամատեանին վերջին պրակը մա-
մուլի տակ էր արդեն երբ Փրանսահայ մամու-
լին մէջ երեւաց Խորհ. Հայաստանի Ներգաղ-
թի լիազօր Քաղաքացի Դ. Շահվերդեանի պաշ-
տոնական հաղորդագրութիւնը, որով կը ծա-
նուցանէր, ի մէջ այլոց, թէ 1936 տարւոյ ա-
ռաջին զանգուածային ներգաղը տեղի պիտի
ունենար, Մարտիլիայէն, Մայիս 9ին անպայ-
ման :

Մրտի անհուն իրնուանինով մը արձանագրե-
ցինք սոյն պատմական անկիւնաքար մը կազմող
Հաղորդագրութիւնը, որովհետեւ, անօրինակ
խանդավառութիւն մը ստեղծելով հրանժերձ թէ՝
գաղքահայութեան եւ թէ՝ Փրանսահայութեան
մէջ, վերջ մը կը դնէ աբսորի նաև նաև մէջն
վերապրդ հազարաւոր հայրենակիցներու ընդ-
վզումներուն :

Մենք վստահ ենի որ ներգաղը ի հարաւան-
ները ահանի յաջորդեն իրարու, մինչեւ որ բո-
լոր աշխատաւոր հայ տարրը համախմբուի իր
սիրենի հորիրդային Հայրենիքին մէջ :

Եւ որպէսզի այդ պատմական հաղորդա-

***

Զմիւռնիոյ եւ Շրջ. Հայրէկ. Վերաշխաց
Միութեան հիմնադիր՝ Պետրոս Սիմոնեան :

Միութեանս հիմնարկութեան բարոյապէս
աշխատակցած են, Հայրէնակիցներ՝ Տէր եւ
Տիկին Յարութիւն եւ Մարի Բիլուշեան, Տօֆք.
Տիգրան Յ. Սպարքալի, Խաչիկ Սիրունեան,
Միհրան Շահպաղեան եւ Յակոբ Սիմոնեան :

Ընդհ. Հասցէ —

9bis Rue Madame-Curie. Bagneux (Seine). France

ՄԱՄՆԱԾԻՒՂԵՐ — Տէսին, Լիոն, Կրէ-
նուպլը :

ՇՐՋԱՆ-ԿԵԴՐՈՆՆԵՐ — Միացեալ Նահան-
գաց Զմիւռնահայ Վերաշինաց Միութիւն (Նիւ-
եռք) եւ Յունաստան (Մելանիկ) :

Մասնաճիւղերէն կը յիշուին, Տէսինի Ա-
ռենապետուհի՝ Օր. Մարգրիտ Ճիզմէնեան,
Լիոնէն՝ Յովսէփ Խշխանեան :

Գրութիւնը իր արժանի արձագանքը զտած ըլ-
լայ, պարտականութիւն համարեցինք կարգ
մը մէջբերումներ ընել անկէ :

Խորհրդային քաղաքացիութիւն ընդունած
ներգաղթողներուն ընդհ. թիւն է 1793, բայց
զանազան հարկադրիչ պատճառներով Յողի
տեղեկացուցած են որ չպիտի կրնան մեկնիւ,
որով մեկնողներուն ընդհանուր թիւը կ'ըլլայ
ներգաղթին, 1763 հոդի :

Այս ներգաղթողները կը մեկնին մէկ կա-
րաւանով եւ միեւնոյն չողենաւով յառաջիկայ
9 Մայիս 1936ին :

Վարձուած է Փրանսական ՑԱՊԻ Բնկերու-
թեան «Սինակ» ամենամեծ չողենաւը, որ ու-
նի 14.500 թօնօ տարրութիւն, օժտուած՝ Եր-
կու հազար հողիի հանդստաւէտ գոխաղրու-
թեան լաւագոյն պայմաններով :

Մարտիլիայէն մինչեւ Պաթում համբորդու-
թիւնը նախատեսուած է 7 - 8 օր. օդերու ան-
նպաստութեան պարագային ամենաուշը 10 օր :

Շողենաւին մէջ պիտի բեռցուին 1800 հո-
դիի տասը օրուան անհրաժեշտ սնունդը աղա-

Հովող բաւարար քանակութեամբ կենսամթերք որմէ պիտի կրնան օգտուիլ նուեւ այն չքաւոր ներդաղթողները, որոնք սովորական պայմաններու մէջ անդամ զիրենք բաւարարով քանակութեամբ պարէն չեն իրցած առնել հետերնին: Երախաներու կաթը (խոտացած նէսթլէ) ապահովուած է անխափիք բոլորին համար:

Թրանսական եւ միջազգային կարմիր Խաչերը պիտի ուժեղացնեն շողենաւի բժշկական սպասարկութիւնը թէ զեղերով եւ թէ առողջապահական պաշտօնեաներով, մտանաւորապէս երախաներու խնամքին յատկացուած հիւանդաուհու հիներով:

Աշխատանքի նախարարութիւնը պիտի բառանձնէ բոլոր շօմէօրներուն, արձանադրուած աշխատաւորներու եւ անոնց ընտանիքներուն ֆրանսայի զանազան վայրերէն մինչեւ Մարտիւմա շողեկառքային փոխադրութեան ծախքերը:

Ներդաղթողներու եւ անոնց զոյքերու երկաթուղային, շողենաւային եւ փոխադրական այլ միջոցներու, ինչու նաև ուտեստեղէնի

եւ այլ պէտքերու ծախքերը մեծ մասով ապահովուած են Փրանսական կառավարութեան կողմէ: Ժընէվի Նանսէնեան Օֆիսը եւ Հ. Բ. Բ. Միութիւնը բերած են իրենց մասնակցութիւնը:

Քաղ. Դ. Շահվերդեանի պաշտօնական հաղորդագրութիւնը կուտայ բոլոր մանրամասնութիւնը այն ձեւակերպութեանց, որոնք պարտաւոր են կառարել բոլոր ներդաղթողները անխափիք, կարենալ շողենաւ մտնելու համար որոշեալ թուականին:

Բացայայտ կերպով կ'երեւի որ հանդստաւէտութեան առաւելացոյն չափանիչը ձեռք առնուած է, յաւագոյն պայմաններով փոխադրելու համար Փրանսահայ աշխատաւոր ընկորները:

Մեզ կը մնայ որոի խորքէն ըարի ճանապարհ մաղթել բոլորին:

* * *

Ներդաղթի Ա. կարաւանին հետ կը մեկնին, Միութեանս Փրանսարնակ անդամներէն, Զմիւնիոյ եւ ըրջակայից 20ի մօտ երկուու հայրենակիցներ:

Ապահով ըլլար, ոչ միայն հայրենիքին հանդէս, այլ, յաւերժացնելու համար «ՀԻՆ»ը որ այնքան նպաստեց հոյ մշակոյթին:

Զմիւնիացի բարերար Մարզար Միրզայի կտակը, զոր հանդուցեալին քոյլը՝ Ճիկին Մարի Արքերեան, 1922ի եղեռնէն վերջ, յանձնեց Հ. Բ. Բ. Միութեան, ամէն տարի բաժնելու համար հասոյթը Յանաստան ապաստանած Զմիւնահայ աղէտեալներուն եւ կարօտեալներուն. կարելի չէ՞ր զէթ մասամբ նկատի առնել մեր առաջադրած ծրագրին գործադրութեան համար:

Կտակ մը՝ որ տրամադրուած է յաւագոյն բարեսիրական նպաստակի մը այդ նպաստակին դժբաղդ անէացումէն վերջ, արդեօք կրնաց շանել շատ աւելի վսկէ ու զեղեցկազոյն ուրիշ նպաստակ մը քան այն՝ որով կը սատարուի Հայրենիքի վերելքին: Այսպիսի հայրենասիրական ձեսնարկ մը, ո եւ է վարձատրութիւն՝

ՄԱՐԴԱՐ ՄԻՒԶԱՅԻ ԿՑԱԿԻ

Աղետէն տարիներ յետոյ, այսօր, ինչպէս ամէն զաղթական, Զմիւնահայ նոր սերունդն ալ ցիրուցան՝ տարաշխարհի մէջ համակերպած է նոր կեանքին, իրեն համար ստեղծուած առաւել կամ նուազ չափով անկայուն վիճակ մը՝ բոլոր զաղութներու մէջ: Եւ ահա՝ ամենուն ալ աչքերը ուղղուած զէսի Խորհրդային Հայրենիք, ուր սկսած է վերաշնութեան մեծադոյն զործը, Մայրաքաղաքը ըրջապատելով յիշատակելի աւաններու հմայրով:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԶՄԻՒՆԻՌՆԻԱՆ, մասաւարական հարտարարուեատի եւ լուսաւորութեան զլիստը կեղրոններէն մին, Թրքահայ կեանքի մէջ ունեցաւ իր պատույ տեղը: Նորակառոյց աւաններու շարքին, անշուշտ ՆՈՐ-ԶՄԻՒՆԻՌՆԻԱ-ի մը շինութիւնը բաւարկոյն զահողութիւնը

Զմիւռնահայ օրինակելի բարերար

ՄԱՐԳԱՐ ՄԻՔՉԱՆ

1871 – 1917

Ճիպութի հաստատուած վահառական

Մեռաւ Փարիզ :

բարոյական թէ նիւթական՝ Մայր-Հայրենիքի
հողին վրայ, որ խաղաղութեան եւ ապահո-
վութեան, ընկերային, մշակութային եւ տնտե-
սական փառայեղ նուաճումներու հասցուցած՝
տասնվեցամեակը պիտի տօնէ արդ՝ նոր սե-
րունդին մէջ եւ ընդ միշտ պիտի յիշուի դարէ
դար:

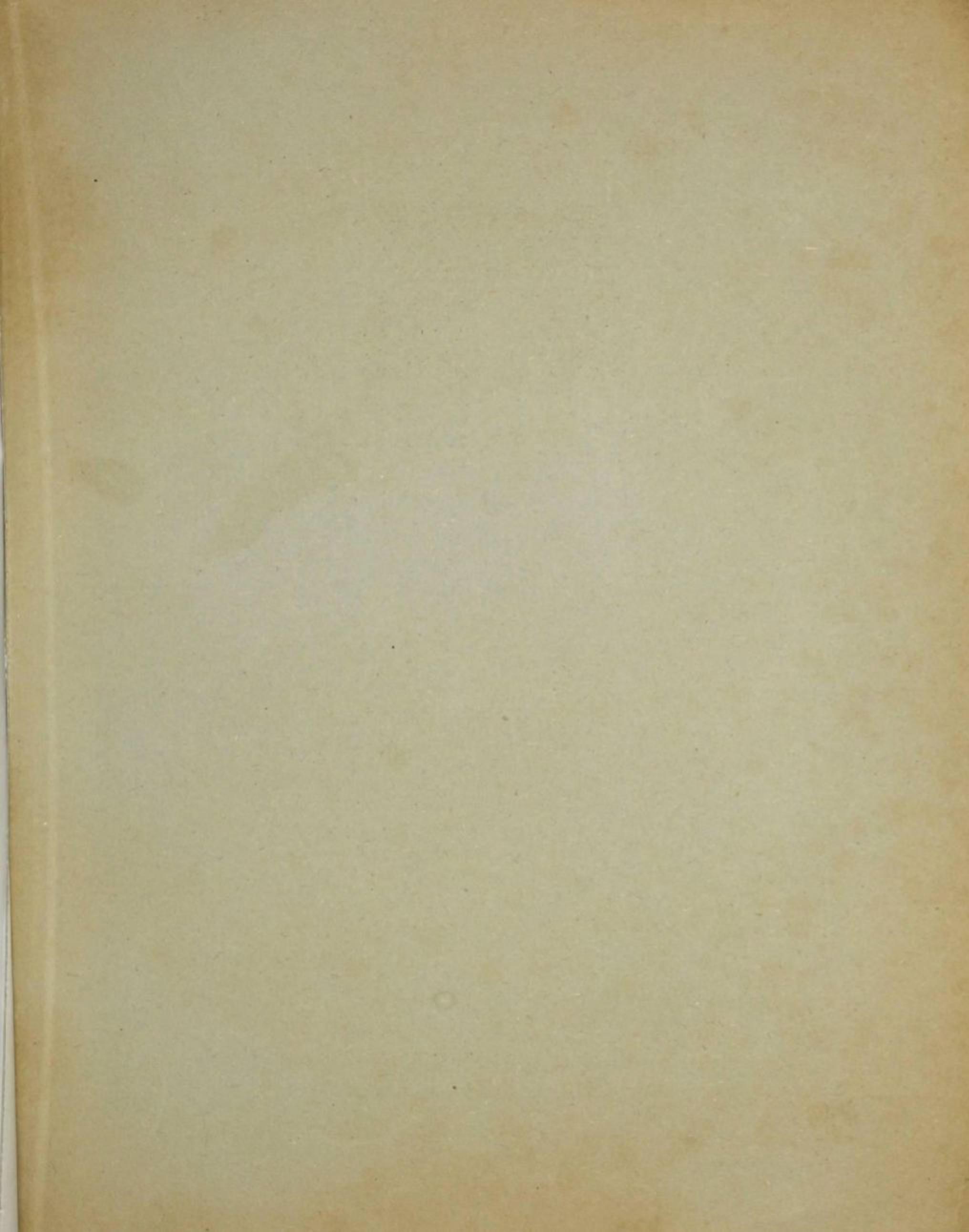
Մեր իտէալն է եղած, որ սփիւռքի մէջ
թափառական, անզգալարար ուժացումի, անօ-
թութեան ենթակայ Զմիւռնահայ աշխատաւո-
րութիւնը ի մի համախմբուի, մէկ դադափարի
չուրջ՝ ի կատար ածելու իր գերագոյն պար-
տականութիւնը:

- «ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ»ին համար զգուշագործուած են հետեւեալ գրքերը -
1. Հայք ի Զմիւնիա եւ ի Շրջակայս.
  2. Թէոդիկի Տարեցոյց (Ս. Ամատեան)
  3. Etude sur Smyrne
(Թաթիկեան)
  4. Տիպ ու Տառ (Թէոդիկ):

ԱՐԻՊԱԼԻ

Էջ	Տող			
8	25	հայ 18·000	կարդալ	15·000
19	2	կրկնայար-	«	կրկնայարկ
19	3	Զմիւնիացկ	«	Զմիւնիացի
19	4	Կոստանդիեանի	«	Կոստանդեանի
21	20	Զմիւնիահայութեան	«	Զմիւնիահայութիւնը
22		Թ. Պագրեանի նկարին 7րդ տողի		
		Միութեան կարդալ՝ Միութիւն :		

Printed in France